

DE LA QUESTIÓ DE L'HABITATGE

Friederich Engels

Prefaci

Segona edició revisada, Hottingen-Zürich, 1887

L'obra següent és la reimpressió de tres articles que vaig escriure el 1872 en el «Volksstaat» de Leipzig. Just llavors la benedicció de milions francesos queia damunt Alemanya; els deutes estatals eren pagats, es construïen fortaleses i casernes, es renovaven constantment armes i material militar; el capital disponible i no pas menys el munt de diners en circulació augmentaren sobtadament d'una forma enorme, i tot això en un moment que Alemanya no tan sols entrava en l'escenari mundial com un «imperi únic» sinó també com un gran país industrial. Els milions donaren a la jove gran indústria un poderós impuls; per damunt de tot foren responsables d'un breu i il·lusionant període de prosperitat després de la guerra, i igualment després, quan el gran crac del 1873/1874 demostrà que Alemanya era un país industrial capaç de competir en el mercat mundial.

El període en el qual un antic país civilitzat fa una transició de la manufactura i la producció a petita escala cap a la gran indústria, que a més es veu accelerada per circumstàncies tan favorables, és també predominantment l'època de la «manca d'habitatges». D'una banda masses de treballadors rurals són atrets sobtadament a les grans ciutats, que es desenvolupen en centres industrials; d'altra banda l'urbanisme d'aquestes antigues ciutats ja no es correspon a les condicions de la nova indústria i del trànsit corresponent; els carrers s'eixamplen i s'obren de nous, els ferrocarrils hi irrompen al mig. En el mateix instant que els obrers entren a les ciutats, els habitatges obrers són enderrocats en massa. D'ací la sobtada manca d'habitatges pels treballadors i pels empresaris ocupats en el comerç al detall i en petits negocis. A les ciutats que s'aixecaren d'entrada com a centres industrials aquesta manca d'habitatges és tan bona com desconeguda. És el cas de Manchester, Leeds, Bradford, Barmen-Elberfeld. Contràriament a Londres, París, Berlín, Viena prengué una forma aguda llavors i continua en general de forma crònica.

Era per tant justament aquesta manca aguda d'habitatges, aquest símptoma de la revolució industrial que es completava a Alemanya, la que llavors omplia la premsa amb contribucions sobre la «qüestió de l'habitatge» i donà lloc a tota mena d'especulacions socials. Una sèrie d'aquests articles arribà a aparèixer fins i tot a «Volksstaat». L'autor anònim, que posteriorment es va saber que era el doctor en medicina A. Mülberger de Württemberg, considerava que aquesta qüestió ofería una oportunitat adient per il·lustrar els obrers alemanys dels efectes meravellosos de la medicina universal social proudhoniana. Quan vaig expressar a la redacció el meu astorament per l'acceptació d'aquests peculiars articles, se'm demanà de respondre'ls, i això vaig fer. (Vg. Primera secció: «Com Proudhon resol la qüestió de l'habitatge»). A aquesta sèrie d'articles li seguí aviat una segona que, a partir d'una obra del doctor Emil Sax, examinava la visió filantròpica-burguesa de la qüestió. (Segona secció: «Com la burgesia resol la qüestió de l'habitatge»). Després d'una llarga pausa el doctor Mülberger m'honorà amb una resposta als meus articles, la qual cosa m'obligà a una ampliació (Tercera secció: «Afegit a Proudhon i la qüestió de l'habitatge»), que posà fi

a la polèmica i a la meua especial ocupació en aquesta qüestió. Aquesta és la història de l'aparició d'aquestes tres sèries d'articles, que també s'han publicat de forma especial com a pamflet. Si ara es fa necessària una nova impressió, ho dec sens dubte a l'atenció benevolent del govern imperial alemany que, en prohibir l'obra, augmentà com és habitual la demanda, i per tant l'hi exprés respectuosament el meu agraïment.

Per la nova impressió he revisat el text, introduït certes addicions i notes i corregit unes petites errades econòmiques de la primera secció, que malauradament el meu contrari el doctor Mühlberger no va arribar a descobrir.

En aquesta revisió vaig prendre consciència de quines passes de gegant ha fet el moviment obrer internacional en els darrers catorze anys. Llavors era encara un fet que «els obrers de llengua romànica no han tingut des de fa vint anys cap altra nodriment espiritual que les obres de Proudhon», i en tot cas el proudhonisme encara més tancat del pare de l'«anarquisme», Bakunin, que veia en Proudhon «el mestre de tots nosaltres», notre maître à nous tous. Per bé que els proudhonistes a França no eren més que una petita secta entre els treballadors, foren encara els únics que tenien un programa formulat de forma clara i que pogueren prendre la direcció en l'esfera econòmica sota la Comuna. A Bèlgica el proudhonisme dominava sense destorb entre els obrers valons, i a Espanya i Itàlia, amb excepcions força aïllades, tot allò que en el moviment obrer no era anarquista, era decididament proudhonista. I avui? A França Proudhon ha quedat totalment abandonat entre els treballadors i té tan sols influència entre els burgesos i els petits burgesos radicals, els qual, com a proudhonistes, s'anomenen també «socialistes», però que són combatuts amb la més gran energia pels obrers socialistes. A Bèlgica els flamencs han desplaçat els valons de la direcció del moviment, han abatut el proudhonisme i han elevat poderosament el moviment. Tant a Espanya com a Itàlia la marea anarquista dels anys setanta ha retrocedit i les restes del proudhonisme s'hi han vist arrossegades; mentre a Itàlia el nou partit encara és en procés de clarificació i constitució, a Espanya el petit nucli que, com a Nueva Federación Madrileña, restà lleial al Consell General de la Internacional, s'ha desenvolupat en un poderós partit - com es pot veure en la pròpia premsa republicana - que destrueix la influència dels republicans burgesos entre els treballadors d'una forma més efectiva que els seus lamentables precursors anarquistes. En el lloc de les oblidades obres de Proudhon s'hi troben ara entre els treballadors romànics «El capital», el «Manifest comunista» i una sèrie d'altres obres de l'escola marxista, i la principal reivindicació de Marx: presa de possessió de tots els mitjans de producció en nom de la societat per un proletariat dotat del predomini polític, és avui la reivindicació de tota la classe obrera revolucionària dels països romànics.

Si per tant el proudhonisme ha sigut finalment desplaçat també entre els treballadors dels països romànics, si tan sols serveix encara - com li correspon al seu propi significat - als radicals burgesos de França, Espanya, Itàlia i Bèlgica com a expressió de desitjos burgesos i petit burgesos, per què preocupar-se'n encara avui? Per què lluitar novament contra un oponent mort amb la reimpressió d'aquests articles?

Primerament per què aquests articles no es limiten a una mera polèmica contra Proudhon i els seus representants alemanys. Com a conseqüència de la divisió del treball que hi havia entre Marx i jo, em corresponia presentar les nostres opinions a la premsa periòdica, i per tant especialment en lluita amb opinions oposades, mentre Marx dedicava el temps a l'elaboració de la seua gran obra principal. Em corresponia la tasca

de presentar les nostres opinions majoritàriament en forma polèmica, en oposició a d'altres opinions. També ací. Les seccions I i III no contenen tan sols una crítica de la visió proudhoniana de la qüestió, sinó també l'exposició de la nostra pròpia visió.

En segon lloc, però, Proudhon jugà un paper força important en la història del moviment obrer europeu com per caure en l'oblit sense més. Rebutjat teòricament i bandejat a la pràctica, manté el seu interès històric. Qualsevol que s'ocupe del socialisme modern amb un cert detall s'haurà de familiaritzar també amb els «punts de mira superats» del moviment. «La misèria de la filosofia» de Marx aparegué molts anys abans que Proudhon presentàs les seues propostes pràctiques de reforma social; Marx ací tan sols podia descobrir i criticar l'embrió del banc d'intercanvi proudhonià. La seua obra s'hi complementa per tant des d'aquest aspecte, per bé que malauradament de forma insuficient. Marx ho hauria aconseguit d'una forma millor i més convincent.

Finalment, a més, el socialisme burgès i petit burgès és fortament representat a Alemanya fins l'hora present. I de fet ho és, d'una banda, per socialistes de càtedra i filantrops de tota mena, entre els quals el desig de transformar els obrers en propietaris del llur habitatge juga encara un gran paper, i contra els quals el meu treball encara hi té lloc. D'altra banda, però, en el propi Partit Socialdemòcrata, i fins i tot en la fracció del Reichstag, un cert socialisme petit burgès troba representació. I això sota la forma que, mentre hom reconeix la justícia de les idees fonamentals del socialisme modern i la reivindicació de la transformació de tots els mitjans de producció en propietat social, es declara, però, que la llur realització és tan sols possible en una època llunyana, i pràcticament inabastable. Per tant hom en el present ha de recórrer a simples pedaços socials i es pot simpatitzar, segons les circumstàncies, amb els esforços més reaccionaris per l'anomenada «elevació de la classe treballadora». L'existència d'aquesta tendència és del tot inevitable a Alemanya, el país de la burgesia botiguera par excellence, i en una època on el desenvolupament industrial desarrela poderosament i massiva aquesta antiga i ben arrelada burgesia botiguera. És també ben poc perillosa pel moviment davant el meravellós sentit comú dels nostres treballadors, que ja han mostrat en els darrers vuit anys lluita contra les lleis socialistes, la policia i els tribunals. Però és necessari que hom se n'adone que existeix aquesta tendència. I si, com és necessari i fins i tot desitjable, aquesta tendència arriba a prendre formes més sòlides i colors més definits, llavors haurà de recórrer per les formulacions del seu programa a predecessors, i en aquest sentit difícilment podran passar Proudhon de llarg.

El nucli tant de la solució gran-burgesa com de la petit-burgesa de la «qüestió de l'habitatge» és la propietat del treballador del seu habitatge. Aquest és, però, un punt que s'ha il·luminat d'una forma completament particular amb el desenvolupament industrial d'Alemanya en els darrers vint anys. En cap altre país no existeixen tants treballadors assalariats que siguin propietaris no tan sols d'habitatge, sinó també d'hort o camp; a banda encara hi ha un nombre força gran que tenen com a llogaters casa i hort o camp, amb una possessió de fet força segura. La indústria domèstica rural, menada en conjunció amb l'horticultura o amb una petita agricultura, constitueix l'àmplia base de la jove gran indústria d'Alemanya; a l'oest els treballadors són predominantment propietaris de la llar, a l'est predominantment llogaters. Aquesta vinculació de la indústria domèstica amb l'horti-agricultura, i per tant amb un habitatge assegurat la trobam no tan sols allà on el teixidors manuals encara lluiten contra el teler mecànic: a la Baixa Renània i a Westfàlia, a les muntanyes mineres saxones i a Silèsia; la trobam allà on indústries domèstiques de tota mena s'han apoderat de la producció rural, com

per exemple als boscos de Turíngia i al Rhön. En ocasió de les negociacions del monopoli del tabac es va revelar fins quin punt l'elaboració de tabac es feia amb el treball domèstic rural; i allà on hi apareix qualsevol situació de necessitat entre els petits camperols, com fa uns anys a Eifel, la premsa burgesa eleva aviat la introducció d'una indústria domèstica adient com l'únic mitjà d'ajut. De fet, tant la creixent situació de necessitat dels parcers alemanys com la situació general de la indústria alemanya condueix a una extensió continuada de la indústria domèstica rural. És un fenomen peculiar d'Alemanya. Tan sols de forma totalment excepcional la trobam a França, per exemple en les contrades de cultiu de la seda; a Anglaterra, on no hi ha cap petit camperol, la indústria domèstica rural depèn del treball de les dones i infants dels jornalers del camp; tan sols a Irlanda observam la indústria domèstica de la confecció de complements, que, com a Alemanya, la tiren endavant famílies veritablement pageses. Naturalment, no parlarem de Rússia ni d'altres països no representants en el mercat mundial industrial.

Així existeix avui en àmplies zones d'Alemanya una situació industrial igual a primera vista a la situació que hi dominava en general abans de la introducció de la maquinària. Però tan sols a primera vista. La indústria domèstica rural, unida a l'horti-agricultura, dels temps antics era, si més no en els països en desenvolupament industrial, la base d'una condició material suportable i en certs casos confortable de la classe treballadora, però també de la seua nul·lilitat intel·lectual i polític. El producte manual i els seus costos determinaven el preu de mercat, i degut a la productivitat del treball immensament inferior respecte avui, la demanda del mercat creixia com a norma general més ràpidament que l'oferta. Això valia per mitjans del segle passat a Anglaterra i en certa mesura per França, i especialment per la indústria tèxtil. En una Alemanya que llavors tot just s'havia recuperat de la desvastació de la guerra dels trenta anys i que s'alçava sota les circumstàncies més desfavorables, la situació era del tot diferent; la única indústria domèstica que treballava pel mercat mundial, el teixit de lli, era tan carregada de contribucions i exaccions feudals que no elevava els camperols que teixien per damunt del nivell ja ben baix de la resta de la pagesia. Però a banda d'això el treballador de la indústria rural gaudia d'una certa seguretat d'existència.

Amb la introducció de la maquinària s'alterà tot això. Els preus eren ara determinats pel producte mecànic, i els salaris dels treballadors de la indústria manual caigué amb aquest preu. Però el treballador l'havia d'acceptar o cercar una altra feina, i això no ho podia fer sense esdevindre proletari, és a dir sense abandonar la casa, l'hort i el camp - propis o llogats. I això tan sols ho va voler en casos aïllats. Així fou l'horti-agricultura dels antics teixidors manuals del camp la causa que la lluita dels telers manuals contra els telers mecànics es perllongàs força en el temps a Alemanya i que encara no s'haja conclòs. En aquesta lluita es demostrava per primera vegada, especialment a Anglaterra, que la mateixa circumstància que havia fonamentat abans una situació proporcionalment confortable al treballador - la possessió del treballador dels seus mitjans de producció - ara li esdevenia un impediment i una malaurança. En la indústria el teler mecànic derrotà el seu teler manual, en el camp la gran agricultura derrotà la seua petita explotació. Però mentre en totes dues esferes de la producció el treball unit i l'aplicació de la maquinària i de la ciència esdevenien normes socials, es lligava a la seua llar, a l'hort, al camp i al seu teler amb els mètodes antiquats de la producció individual i del treball manual. La possessió de casa i hort era ara de molt menys valor que una mobilitat d'ales lliures. Cap obrer fabril no s'hauria canviat pel teixidor manual rural que lentament però segura es dirigia cap a la fam.

Alemanya aparegué tard en el mercat mundial; la nostra gran indústria data dels anys quaranta i rep el primer impuls de la revolució del 1848 i no va poder desplegar-se fins que les revolucions del 1866 i 1870 havien eliminat si més no els pitjors obstacles polítics del camí. Però trobà el mercat mundial ocupat en gran part. La massa d'articles la lliurava Anglaterra, i els elegants articles de luxe França. Alemanya no podia derrotar la primera en preu, ni l'altra en qualitat. No li restava res més, de moment, que, en correspondència amb la tendència de l'anterior producció alemanya, fer-se un lloc en el mercat mundial amb articles que fossen massa delicats pels anglesos, i massa grollers pels francesos. La popular pràctica alemanya de la murrieria, d'enviar primer bones mostres i després mercaderies inferiors, aviat rebé del mercat mundial un càstic prou sever com perquè fos abandonada; d'altra banda la competència de la sobreproducció forçava fins i tot els sòlids anglesos a la via descendent de l'empitjorament de la qualitat i ofería un avantatge als alemanys que en aquest camp són insuperables. I així arribàrem a posseir una gran indústria i a jugar un paper en el mercat mundial. Però la nostra gran indústria treballa gairebé exclusivament pel mercat interior (tret de la indústria siderúrgica, que produeix molt més enllà de la demanda interior), i la nostra exportació massiva consisteix en un infinitud de petits articles, dels quals la gran indústria lliura com a molt gènere mig fabricat l'acabat dels quals correspon predominantment a la indústria domèstica rural.

I ací es mostra amb tota esplendor la «benedicció» de la possessió de casa i terra pròpies pel treballador modern. Enlloc, potser tret de la indústria domèstica irlandesa, es paguen salaris tan infamament baixos com en la indústria domèstica alemanya. La competència permet al capitalista deduir del preu de la força de treball ço que la família elabora en el propi hort i camp; el treballador ha d'acceptar qualsevol acord salarial perquè altrament no rebria res i no poden viure del producte del seu tros; i per què d'altra banda és aquest tros i la possessió de la terra la que els lliga al lloc i els impedeix de cercar una altra ocupació. I ací la rau la base que sosté la competitivitat d'Alemanya en el mercat mundial per tota una sèrie de petits articles. *Hom treu tot el benefici capitalista d'una deducció dels salaris normals i pot presentar al comprador tota la plusvàlua.* Aquest és el secret de l'extraordinari bon preu de la majoria d'articles alemanys d'exportació.

És aquesta circumstància més que no pas qualsevol altra la que manté els salaris i les condicions de vida dels treballadors d'Alemanya en d'altres esferes industrials sota el nivell dels països de l'Europa occidental. El pes mort d'aquests preus laborals mantinguts tradicionalment per sota del valor de la força de treball pressionen també els salaris dels treballadors de les ciutats i fins i tot els de les grans ciutats per sota el valor de la força de treball, i això és encara més pel fet que també en les ciutats la mal pagada indústria domèstica ha ocupat el lloc dels antics tallers i pressiona a la baixa també ací el nivell general dels salaris.

Ací veiem clarament que allò que en un estadi històric anterior era la base d'una situació relativament acomodada del treballador, és a dir la vinculació de l'agricultura i la indústria, la possessió de casa, hort i camp, la seguretat de l'habitatge, esdevé avui, sota el domini de la gran indústria, no tan sols les pitjors cadenes del treballador, sinó la més gran malaurança per tota la classe treballadora, el fonament d'una reducció sense paral·lel dels salaris per sota del seu nivell normal, i això no tan sols per branques industrials i contrades individuals, sinó per tota l'esfera nacional. No és cap meravella que la gran i petita burgesia, que viuen i s'enriqueixen d'aquestes deduccions anormals del salari, s'entusiasmen davant de la indústria rural, del treballador propietari d'una

casa, i que consideren com únic remei per totes les misèries rurals la introducció de noves indústries domèstiques!

Aquest és un aspecte de la qüestió; però també hi ha un revers. La indústria domèstica és l'àmplia base de l'exportació alemanya i per tant de tota la gran indústria. Per tant s'estén en àmplies franges d'Alemanya i encara creix més de dia en dia. La ruïna del petit pagès, irremeiable des del moment que el seu treball domèstic industrial és destruït pel producte més barat manufacturat i mecànic, i que la seua ramaderia, i per tant la seua producció d'adob ho és per la destrucció de l'antic sistema de marques, l'abolició de la marca comuna i el repartiment forçós de la terra - aquesta ruïna força el petit pagès, víctima de l'usurer, a la indústria domèstica moderna. Com la renda de la terra a Irlanda deguda als propietaris rurals, a Alemanya tampoc no es poden pagar els interessos de les hipoteques usureres amb el producte de la terra sinó tan sols amb els salaris dels pagesos industrials. Amb l'expansió de la indústria domèstica, però, una contrada pagesa rere l'altra es veu arrossegada pel moviment industrial del present. És aquesta revolució dels districtes rurals mitjançant la indústria domèstica la que difon la revolució industrial a Alemanya per un àrea més àmplia que en el cas d'Anglaterra i França; és el nivell comparativament inferior de la nostra indústria el que fa tan necessària la seua extensió en territori. Això explica per què a Alemanya, al contrari d'Anglaterra i França, el moviment obrer revolucionari s'ha difós tan poderosament per gran part del país per comptes de restar exclusivament lligat als centres urbans. I això explica a més l'avenç sostingut, segur i indeturable del moviment. A Alemanya és evident que un aixecament victoriós en la capital i en les altres grans ciutats seria tan sols possible si la majoria de les petites ciutats i una gran part dels districtes rurals ha madurat pel canvi. Davant d'un desenvolupament aproximadament normal, no podrem mai esperar en cap cas d'aconseguir victòries obreres com les dels parisencs el 1848 i el 1871, però per la mateixa raó no patiren derrotes de la capital revolució a mans de províncies reaccionàries, com ho patí París en tots dos casos. A França el moviment sempre vingué de la capital, mentre que a Alemanya s'originà dels districtes de la gran indústria, de la manufactura i de la indústria domèstica; la capital tan sols fou conquerida després. Per tant potser en el futur també el paper de la iniciativa el mantindran els francesos; però la lluita es pot decidir únicament a Alemanya.

Ara bé, aquestes indústria i manufactura domèstiques rurals, que amb la llur expansió han esdevingut la branca decisiva de la producció d'Alemanya i revolucionen així més i més la pagesia alemanya, és de fet tan sols l'estadi inicial d'una transformació més àmplia. Com ja mostrava Marx («Capital» I, 3a ed. pp 484-495), també ha de sonar l'hora, en un cert estadi de desenvolupament, de la seua caiguda per la maquinària i l'empresa fabril. I aquesta hora sembla ben propera. Però l'anorreament de la indústria i de la manufactura domèstica rural mitjançant la maquinària i l'empresa fabril suposa a Alemanya l'anorreament de l'existència de milions de productors rurals, l'expropiació de gairebé la meitat de la petita pagesia alemanya, la transformació no tan sols de la indústria domèstica en fabril, sinó també de l'economia agrària en general, l'agricultura capitalista i la petita possessió rural en grans béns senyorials - una revolució industrial i agrària en favor del capital i de la gran propietat rural a costa dels pagesos. Serà decisiu per Alemanya si aquesta transformació tindrà lloc encara sota les antigues condicions socials. Si la classe obrera de cap altre país no ha pres la iniciativa, la prendrà Alemanya, i els fills del camp del «gloriós exèrcit» hi ajudaran amb valor.

I ara la utopia burgesa i petit-burgesa que donaria a cada treballador una casa de propietat i el lligaria així d'una forma semifeudal al seu capitalista, pren una forma del tot diferent. La seua realització apareix com la transformació de tots els petits propietaris rurals de cases en treballadors domèstics industrials; l'anorreament de l'antic aïllament i per tant de la nul·lilitat política del petit pagès que seria arrossegat al «remolí social»; l'ampliació de la revolució industrial en àmplies àrees, i per tant la transformació de la classe més estable i més conservadora de la població en un viver revolucionari, i com a culminació de tot l'expropiació del camperol de la indústria domèstica per la maquinària, que el menaria per força a l'aixecament.

Bé podem permetre els filantrops burgeso-socialistes que gaudesquen privadament dels llurs ideals mentre continuen amb la funció pública de capitalistes per realitzar-los d'aquesta forma invertida en benefici de la revolució social.

Londres, 10 de gener del 1887

Friedrich Engels

Primera

secció

Com resol Proudhon la qüestió de l'habitatge

En el n. 10 i següents de «Volksstaat» s'hi troba una sèrie de sis articles sobre la qüestió de l'habitatge, l'única raó per la qual criden l'atenció, a banda de certs escrits fa temps oblidats dels anys quaranta, és perquè són el primer intent de trasplantar l'escola proudhoniana a Alemanya. Això suposa un retrocés inoït respecte tot el curs de desenvolupament del socialisme alemany, que justament ja lliurà un colp decisiu a les idees proudhonianes fa 25 anys (1), i paga la pena respondre-hi immediatament.

L'anomenada manca d'habitatges que juga un paper tan gran aquests dies en la premsa no consisteix en el fet que la classe obrera visca en general en habitatges deteriorats, atapeïts i insans. *Aquesta* manca d'habitatges no és quelcom particular del present; no és ni tan sols un dels patiments particulars del proletariat modern respecte totes les classes oprimides anteriors; al contrari, totes les classes oprimides de totes les èpoques l'han patit uniformement. Per posar fi a *aquesta* manca d'habitatges, tan sols hi ha *un* mitjà: bandejar l'explotació i l'opressió de la classe treballadora a mans de la classe dominant en general. - Ço que hom entén avui com a manca d'habitatges és un particular agreujament de les deficientes condicions d'habitatge dels treballadors com a resultat del moviment sobtat de població cap a les grans ciutats; un augment colossal del preu de lloguer; un amuntegament encara més fort d'habitants per cada casa individual, per uns la impossibilitat de trobar al capdavant un sostre. I *aquesta* manca d'habitatge fa parlar tant perquè no es limita a la classe obrera sinó que la pateix també la petita burgesia.

La manca d'habitatges de treballadors i d'una part de la petita burgesia de les nostres grans ciutats modernes és un dels nombrosos mals *menors* i secundaris que resulten de l'actual sistema de producció capitalista. No és cap resultat directe de l'explotació del treballador *com a* treballador pel capitalista. Aquesta explotació és el mal fonamental que la revolució social vol abolir amb l'abolició del sistema de producció capitalista. L'eix del sistema de producció capitalista és, però, el fet que el nostre ordre social

actual col·loca el capitalista en la posició de comprar la força de treball de l'obrer pel seu valor, però d'extreure'n molt més valor en fer treballar l'obrer més temps del necessari per la reproducció del preu pagat per la força de treball. La plus-vàlua generada d'aquesta manera es divideix entre tota la classe de capitalistes i terratinents, juntament amb els seus servidors pagats, des del Papa i l'Emperador fins el vigilant nocturn en avall. Com es fa aquesta distribució no és interessa; quelcom és segur, que tots els que no treballen tan sols poden viure de fragments d'aquesta plus-vàlua, que els arriba d'una forma o una altra. (Vegeu *Marx*, «*El capital*», qui ho desenvolupà per primera vegada).

La distribució d'aquesta plus-vàlua generada per la classe obrera i obtinguda sense pagament entre les classes no-treballadores es realitza entre travetes altament edificants i regatejos mutus; mentre aquesta distribució té lloc mitjançant la compra-venda, un dels seus mètodes principals és l'ensarronament del comprador pel venedor, i això ha esdevingut ara en el petit comerç, especialment en les grans ciutats, una condició completament vital pel venedor. Quan el treballador, però, és enganyat pel seu fruiter o flequer en el preu o en la qualitat de la mercaderia, no ho és en la seua propietat específica de treballador. Al contrari, tan bon punt una certa mesura mitjana d'ensarronament esdevé norma social en qualsevol lloc és equilibrada a la llarga amb el corresponent augment salarial. El treballador apareix al botiguer com a comprador, és a dir com a propietari de diners o de crèdit, i per tant de cap manera en la seua qualitat de treballador, és a dir de venedor de força de treball. L'ensarronament pot afectar-lo, com a les classes pobres en general, més durament que a les classes socials més riques, però no és un mal que l'afecte exclusivament o que siga peculiar a la seua classe.

Justament el mateix passa amb la manca d'habitatge. L'extensió de les grans ciutats modernes dóna als terrenys de certes àrees, particularment en les de situació més cèntrica, un valor artificial i sovint amb un creixement colossal; els edificis que s'hi aixequen, per comptes de pujar-ne el valor, solen davallar-lo, perquè ja no es corresponen a unes condicions alterades; hom els aterra i en construeix d'altres. Això s'esdevé principalment amb els habitatges obrers de situació cèntrica, els lloguers dels quals, fins i tot amb la més gran densificació, no poden depassar un cert màxim. Hom els aterra i hi construeix botigues, magatzems, edificis públics. El bonapartisme, mitjançant el seu Haussmann de París {1} explotà aquesta tendència per la més colossal especulació i enriquiment privat; però també a Londres, Manchester i Liverpool l'esperit de Haussmann es deixà notar, i a Berlín i Viena s'hi sent com a casa. El resultat és que els treballadors són expulsats del centre de la ciutat cap a la perifèria, que els habitatges obrers i, en general, els més petits, escassegen i s'encareixen i sovint es fan inabastables, ja que sota aquestes circumstàncies la indústria de la construcció que té per davant un camp molt millor per l'especulació en les cases més cares, tan sols construeix habitatges obrers excepcionalment.

Aquesta manca de lloguers perjudica certament el treballador més durament que qualsevol altra classe més acomodada; però no constitueix, com tampoc no era el cas de l'ensarronament del botiguer, un mal que oprimesca exclusivament la classe obrera i ha d'arribar a un punt, si més no pel que fa a la classe obrera, que troba un cert {2} equilibri econòmic.

Són justament en patiments com aquests, que la classe obrera comparteix amb les altres classes, i particularment amb la petita burgesia, on el socialisme petit-burgès, al qual

pertany també Proudhon, s'ocupa amb predilecció. I així no és gens casual que el nostre proudhonista alemany s'ocupe principalment de la qüestió de l'habitatge que, com hem vist, no és de cap manera una qüestió exclusivament obrera, per bé que la declare, contràriament, com una veritable qüestió exclusivament obrera.

«Allò que és el *treballador assalariat* respecte del *capitalista*, ho és el *llogater* respecte del *propietari de l'habitatge*».

Això és totalment fals.

En la qüestió de l'habitatge tenim dues parts mútuament enfrontades, el llogater i el llogador o propietari de l'habitatge. El primer vol comprar del darrer l'ús temporal d'un habitatge; té diners o crèdit - fins i tot quan aquest crèdit l'ha de comprar al mateix propietari de l'habitatge a preu d'usura com a càrrega del lloguer. És simplement la compra d'una mercaderia; no és una operació entre proletari i burgès, entre obrer i capitalista; el llogater - fins i tot quan és un treballador - hi entra com a *home de possibles*, i ja ha d'haver venut la seua mercaderia particular, la força de treball, per poder aparèixer amb liquiditat com a comprador de l'ús d'un habitatge, o ha de poder oferir una garantia de la venda imminent d'aquesta força de treball. El resultat particular de la venda de la força de treball al capitalista és ací del tot indiferent. El capitalista fa que la força de treball comprada genere primer de nou el seu valor, per després treure'n una plus-vàlua, que resta en les seues mans abans i durant la seua redistribució entre la classe capitalista. Ací es genera per tant un valor addicional, la suma total del valor disponible augmenta. Del tot diferent s'esdevé amb l'operació de lloguer. Per molt que el llogador pugui treure al llogater, hi ha únicament una transferència de valor *disponible, generat* prèviament, i la suma total del valor gaudit conjuntament pel llogater i el llogador resta igual que abans. El treballador tant si el capitalista li paga el seu treball per sota o per damunt del seu valor, veu com li depreden una part del producte del seu treball; el llogater tan sols ho és si ha de pagar l'habitatge per damunt del seu valor. És per tant un capgirament total de la relació entre llogater i llogador voler-la com a equivalent a la que hi ha entre treballador i capitalista. Al cotnari, tenim ací una operació mercantil completament habitual entre dos ciutadans, i aquesta operació es desenvolupa d'acord amb les lleis econòmiques que regeixen en general la compra-venda de mercaderies, i les que regeixen específicament la compra-venda de la mercaderia possessió de sòl. Les despeses de construcció i manteniment de la casa o de la part implicada de la casa entren d'inici en el còmput; la situació més o menys favorable de la casa condiciona el valor del sòl en segona línia; la situació momentània de la relació entre l'oferta i la demanda en decideix la conclusió. Aquesta relació econòmica simple s'expressa en el cap del nostre proudhonista de la següent forma:

«La casa una vegada construïda serveix com a *títol legal etern* a una fracció determinada del treball social, encara que el valor real de la casa ja se li haja pagat al propietari en forma de lloguer. Així s'esdevé que una casa que, per exemple, fou construïda fa 50 anys cobreix en aquest temps amb la renda del seu lloguer dues, tres, cinc, deu, etc., vegades el preu de cost original».

Ací tenim d'un plegat tot Proudhon. Primerament s'oblida que el lloguer de la casa no tan sols ha de cobrir les despeses de construcció sinó també les reparacions i l'import mitjà de deutes insalvables, de lloguers impagats, així com els períodes ocasionals que resta desocupada, i finalment pagar en sumes anuals el capital de la construcció invertit

en una casa que amb el temps esdevindrà inhabitable i inútil {3}. En segon lloc s'oblida que el lloguer de la casa ha de pagar igualment l'augment del valor de la terra on s'erigeix, i per tant consisteix en una part de la renda immobiliària. El nostre proudhonista declara, certament, que aquest augment del valor, que es realitza sense la participació del propietari del sòl, no li correspon amb justícia, sinó que hauria de pertànyer a la societat; passa per alt, però, que amb això demanaria en realitat l'abolició de la propietat del sòl, un punt que ens duria massa lluny si anàsem des d'ací. Finalment passa per alt que tota l'operació no es tracta de compra la casa al propietari, sinó tan sols l'ús per un determinat període. Proudhon, que mai no es preocupà de les condicions reals i concretes sota les quals s'esdevé qualsevol fenomen econòmic, no pot naturalment explicar com el preu de cost original d'una casa es paga deu vegades sota certes circumstàncies en la forma de lloguers durant cinquanta anys. Per comptes d'examinar-ho i establir que aquesta no és una qüestió difícil econòmicament, i descobrir què hi ha realment en contradicció amb les lleis econòmiques, i com és possible, Proudhon es rescata amb un salt directe des de l'economia al dret: «la casa una vegada construïda serveix com a *títol legal etern*» a un determinat pagament anual. Com s'esdevé aquest fet, com la casa es *transforma* en títol legal, ho calla Proudhon. I, tot i així, és justament el que hauria d'haver aclarit. Si ho hagués investigat hauria trobat que ni tots els títols legals del món, per molt eterns que siguin, podrien donar a una casa el poder d'obtindre el seu preu de cost decuplicat en cinquanta anys en forma renda, sinó que tan sols les condicions econòmiques (que poden tindre un reconeixement social en forma de títols legals) ho poden assolir. I amb això es trobaria tan lluny com al començament.

Tota la doctrina proudhoniana resta en aquest salt estalviador de la realitat econòmica a la frase jurídica. Sempre que el nostre valent Proudhon perd el fil econòmic - i això li passa amb tota qüestió seriosa -, es refugia en l'esfera del dret i apel·la a la *justícia eterna*.

Proudhon comença primer amb el seu ideal de justícia, de justice éternelle, a partir de les relacions jurídiques que es corresponen a la producció de mercaderies, i per tant s'hi remarca la demostració, per consolació de tots els bons ciutadans, que la producció de mercaderies és tan eterna com la justícia. Després fa una volta i cerca de reformar la producció real de mercaderies i el dret vigent corresponent cap a aquest ideal. Què pensaria hom d'un químic que, per comptes d'estudiar les lleis reals dels canvis materials i en quins fonaments es resolen problemes determinats, s'adreçàs a regular els canvis materials mitjançant «idees eternes» de «naturalité» i d'«affinité»? Sap hom quelcom de nou de l'«usura», quan hom diu que contradiu la «justice éternelle» i l'«équité éternelle» i la «mutualité éternelle» i d'altres «verités éternelles», com sabien els pares de l'església quan deien que es contradeïa amb la «grâce éternelle», la «foi éternelle», la «volonté éternelle de dieu»? (Marx, «Capital», p. 45).

El nostre proudhonista no ho fa millor que el seu senyor i mestre:

«El contracte de lloguer és un dels milers de transaccions que són tan necessàries en la vida de la societat modern com la circulació de la sang en els cossos dels animals. Seria naturalment en interès d'aquesta societat que totes aquestes transaccions es realitzassen amb *idea de justícia*, és a dir es realitzassen en tot cas d'acord amb les exigències estrictes de la justícia. Amb un mot, la vida econòmica de la societat hauria d'elevant-se,

com deia Proudhon, cap al cim d'una *justícia econòmica*. En realitat trobam, com és sabut, just el contrari».

Hom pot creure que cinc anys després que Marx hagués caracteritzat el proudhonisme precisament des d'aquest aspecte distintiu, d'una forma tan breu i clara, seria possible imprimir una mostra tan confusa en llengua alemanya? Que vol dir aquest galimaties? Res més que l'efecte pràctic de les lleis econòmiques que regulen la societat actual topen amb el sentit de justícia de l'autor i que afirma el desig pietós que la qüestió es dispose per resoldre-ho. - Sí, i si les granotes tinguessen cua ja no serien granotes! I és que el sistema de producció capitalista «no es realitza amb una idea de justícia», és a dir del propi dret a l'explotació del treballador? I si l'autor ens diu que aquesta no és la seua idea de justícia, som un pas més enllà?

Però retornam a la qüestió de l'habitatge. El nostre proudhonista deixa anar ara la seua «idea de justícia» i fa la següent declamació corprenedora:

«No tenim cap dubte d'afirmar que no hi pot haver befa més terrible en la civilització del nostre celebrat segle que el fet que a les grans ciutats el 90% de la població no té cap lloc que pugui anomenar com a propi. El mateix punt nodal de l'existència moral i familiar, la casa i la llar, s'esvaeixen en el remolí social... En aquest sentit anam ben bé per sota dels salvatges. El troglodita té la seua cova, l'australià la seua cabana de fang, l'indià la seua pròpia llar - el proletariat modern es queda de fet en l'aire», etc.

En aquesta jeremiada tenim el proudhonisme amb tota la seua forma reaccionària. Per crear la classe revolucionària moderna del proletariat era absolutament necessari tallar el cordó umbilical que encara unia el treballador al passat de la terra. El teixidor manual, que té la seua casa, l'hort i el camp al costat del seu teler, era, malgrat tota la misèria i tota l'opressió política, un home tranquil i satisfet «amb tota la pietat i respectabilitat», cotava el cap davant dels rics, dels capellans i dels funcionaris estatals i era interiorment un esclau de cap a peus. Precisament és la gran indústria moderna la que ha fet del treballador lligat a la terra un proletari *lliure com un ocell* de totes les cadenes tradicionals {4} i completament desposseït, precisament és aquesta revolució econòmica la que ha generat les condicions sota les quals l'explotació de la classe capitalista en la forma final, la de la producció capitalista, pot enderrocar-se. I ara apareix aquest ploraner proudhonista i lamenta que s'arrabasse als treballadors de casa i llar com un gran retrocés quan és justament la primera condició de la llur emancipació intel·lectual.

Fa 27 anys vaig descriure en els seus aspectes principals («Lage der arbeitenden Klasse in England») aquest procés d'arrabassar als treballadors de la casa i de la llar, tal com es dugué a terme en el segle XVIII a Anglaterra. Les infàmies de les quals es feren culpables terratinents i fabricants i els efectes materials i morals perjudicials que hagueren de tindre en els treballadors afectats s'hi expressen com es mereixen. Però em podia passar pel cap considerar això, que en aquelles circumstàncies era un procés de desenvolupament històric necessari, com un retrocés «per sota dels salvatges»? Impossibile. El proletariat anglès del 1872 es troba en un nivell infinitament superior al del teixidor rural amb «casa i llar» del 1772. Entrarien mai el troglodita amb la seua cova, l'australià amb la seua cabana de fang, l'indià amb la seua pròpia llar, en un aixecament de juny i en una Comuna de París?

Que la situació del treballador ha empitjorat materialment en general d'ençà de la introducció de la producció capitalista a gran escala ho posa tan sols en dubte la burgesia. Però hauríem per això de mirar enrera amb enyor als (probablement força magres) bordells d'Egipte, a la petita indústria rural, que tan sols generava ànimes servils, o als «salvatges»? Al contrari. Tan sols el proletariat creat per la gran indústria moderna, alliberat de totes les cadenes heretades, incloses les que el lligaven a la terra, i aplegat en les grans ciutats, pot fer la gran transformació social que pose fi a tota explotació i a tot domini de classe. L'antic teixidor manual del camp amb casa i llar no hauria sigut mai capaç de fer-ho, mai no li hauria passat pel cap ni com a pensament, i encara menys hauria volgut realitzar-ho.

Per Proudhon contràriament tota la revolució industrial dels darrers cent anys, la màquina de vapor, la fabricació a gran escala, la substitució del treball manual per màquines i la multiplicació per mil de la productivitat del treball, és un esdeveniment altament repulsiu, quelcom que pròpiament no hauria d'haver-se donat. El Proudhon petit burgès emana un món on cadascú confeccione un producte apart i independent, que siga seguidament utilitzable i bescanviable en el mercat; si llavors cadascú rep tan sols el valor de tot el seu treball en uns altres productes se satisfà la «justícia eterna» i s'institueix un món millor. Però aquest món millor proudhonià ja ha sigut fet miques pels peus del progressiu desenvolupament industrial, que anorreà de fa temps el treball individual en totes les branques industrials i que l'anorrea diàriament fins a la branca més ínfima; en el seu lloc estableix el treball social, assistit per màquines i per l'acció servicial de les forces de la natura, i el producte acabat del qual, tan bescanviable com utilitzable, és l'obra comuna de tots els individus per les mans dels quals ha hagut de passar. I precisament per aquesta revolució industrial la productivitat del treball humà ha assolit un grau tan alt com per oferir la possibilitat - per primera vegada des que existeixen els humans -, amb una divisió racional del treball entre tothom, de no tan sols produir prou pel consum abundant de tots els membres de la societat i per construir uns generosos fons de reserva, sinó també per deixar a cada individu el temps lliure suficient per allò que realment paga la pena de preservar de la cultura heretada històricament - la ciència, l'art, les relacions humanes, etc. -, i no tan sols per preservar-les, sinó per convertir-les de monopoli de la classe dominant en un bé comú de tota la societat i desplegar-les més i més. I ací rau el punt decisiu. Tan bon punt la productivitat del treball humà s'ha desenvolupat fins aquest alt grau, s'esvaeix tota excusa per l'existència d'una classe dominant. O que no era la raó final per la qual s'han defensat les diferències de classe sempre la mateixa, que hi ha d'haver una classe no aclaparada per la producció del seu manteniment vital quotidià, per tal de disposar de temps per cuidar del treball intel·lectual de la societat. Aquest discurs, que fins ara tenia una gran justificació social, ha sigut tallat de socarrel amb la revolució industrial dels darrers cent anys. L'existència d'una classe dominant esdevé diàriament un obstacle pel desenvolupament de la productivitat industrial i igualment ho és per la ciència, l'art i especialment per unes relacions humanes instruïdes. No hi ha hagut nusos més grans que els nostres burgesos moderns.

Tot això no val res per l'amic Proudhon. Vol la «justícia eterna» i res més. Cadascú rebrà a canvi del seu producte tota l'aportació laboral, tot el valor del seu treball. Però comptar-ho en un producte de la indústria moderna és una qüestió complicada. La indústria moderna enfosqueix la porció particular de l'individu en el producte global, que en l'antic treball manual individual s'expressava en el producte generat. La indústria moderna a més bandeja més i més el bescanvi individual, a partir del qual

Proudhon construeix tot el sistema {5}, és a dir el bescanvi directe entre dos productors, cadascu dels quals el bescanvia per un altre per tal de consumir-lo. Per tant un caràcter reaccionari crea per tot el proudhonisme, una resistència contra la revolució industrial, i el desig corresponent, de vegades obert, de vegades amagat, de fer fora del temple tota la indústria moderna, la màquina de vapor, la filadora mecànica i els altres aparells, i retornar a l'antic i sòlid treball manual. Que llavors perdessem nou centes noranta-nou mil·lèsimes de productivitat, que tota la humanitat fos condemnada a la pitjor esclavitud laboral, que la fam esdevingués norma general - que hi fa si tan sols assolíssem el bescanvi pel qual cadascú rebés «tota l'aportació laboral» i es realitzàs la «justícia eterna»? Fiat justitia, pereat mundus!

La justícia ha de prevaldre -
encara que s'haja d'aterrar el món sencer!

I el món seria aterrat amb aquesta contrarevolució proudhoniana, si fos possible dur-la a terme.

S'entén d'altra banda que amb la producció social condicionada per la gran indústria moderna és possible assegurar a cada persona «el producte complet del seu treball», encara que aquesta frase no tinga cap sentit. I tan sols té sentit si se l'amplia de tal forma que no siga el treballador individual el propietari d'aquest «producte complet del seu treball», sinó tota la societat, consistent en treballadors, la propietària del producte global del llur treball, que es reparteix entre el consum pels llurs membres, la substitució i ampliació dels mitjans de producció i l'emmagatzematge de fons de reserva de producció i de consum. {6}

Després del que s'ha dit abans ja sabem com els nostres proudhonistes resoldran la gran qüestió de l'habitatge. D'una banda tenim la reivindicació que cada treballador ha de posseir un habitatge propi per tal de no anar per sota dels salvatges. D'altra banda tenim la confirmació que el pagament doble, triple, quíntuple o dècuple del preu original de cost d'una casa en forma de lloguers, tal com té lloc realment, es basa en un *títol legal* i que aquest títol legal es troba en contradicció amb la «*justícia eterna*». La solució és simple: abolim el títol legal i declaram en virtut de la justícia eterna que els lloguers es pagues d'acord amb el preu del propi habitatge. Quan hom justifica les seues premisses de forma que contenen la conclusió, no cal naturalment més capacitat que la que posseeix qualsevol xarlatà per treure del sac el resultat ja preparat i assenyalar-ne la lògica irrefutable.

I aquest és el cas. L'abolició de l'habitatge de lloguer es proclama com a necessitat, i de fet es reivindica en la forma de transformació de tot llogater en propietari del seu habitatge. Com ho farem? Ben simple:

«Els habitatges de lloguer seran rescatats... Al fins ara propietari de la casa se li pagarà el valor de la seua casa fins al darrer hel·ler i penic. Per comptes de suposar com fins ara el tribut que el llogater ha de pagar pel dret etern del capital, d'ençà del dia que es proclame el rescat de l'habitatge de lloguer, serà la suma exactament regulada que el llogater haurà de fer en terminis anuals pel pagament de l'habitatge que ha passat a la

seua possessió... La societat... es transforma d'aquesta manera en una totalitat de posseïdors lliures i independents d'habitatges».

El proudhonista troba un crim contra la justícia eterna que el propietari de la casa pugui obtenir sense treballar renda i interès {7} del capital esmerçat en la casa. Decreta que això s'ha d'acabar; que el capital esmerçat en la casa no ha de donar cap interès {7}, i en la mesura que representa una possessió comprada de sòl, no ha de comportar tampoc cap renda. Ara bé, hem vist que amb això el sistema de producció capitalista, el fonament de la societat actual, no es veu gens afectat. L'eix central on gira l'explotació del treballador és la compra de força de treball pel capitalista i l'ús que fa el capitalista d'aquesta transacció per obligar el treballador a produir més que el valor pagat per la força de treball. És aquesta transacció entre el capitalista i el treballador la que genera tota la plus-vàlua que posteriorment es divideix en les formes de renda, de benefici comercial, d'interès del capital {8}, de contribucions, etc., entre les diferents menes de capitalistes i dels llurs servidors. I ara entra el nostre proudhonista i creu que si hom prohibeix a una mena individual de capitalista, i de fet a aquella mena de capitalista que no compra directament cap força de treball i per tant no produeix tampoc cap plus-vàlua, treure profit o interès {9}, hom fa així un pas endavant! La quantitat de treball impagat pres a la classe obrera restaria igual encara que els propietaris de cases no tinguessen demà la possibilitat d'exigir el pagament de rendes i interessos {7}, la qual cosa no impedeix el nostre proudhonista de declarar:

«L'abolició de l'habitatge de lloguer és per tant un dels esforços més fructífers i magnífics que mai haja eixit del ventre de la idea revolucionària i ha d'esdevindre una reivindicació de primer ordre des dels rengles de la social-democràcia».

Del tot com els laments sobre mercats del propi mestre Proudhon, l'escataineig del qual sempre es troba en relació inversa a la grandària de l'ou posat.

Ara pensam, però, en la bella situació que seria que cada treballador, petit burgès i burgès es veiés obligat, mitjançant un pagament anual, a esdevindre primer parcialment i després completament propietari del seu habitatge! En els districtes industrials d'Anglaterra, on hi ha gran indústria però petites cases obreres i on cada treballador casat habita la pròpia casa, la qüestió tindria encara un possible sentit. Però la petita indústria de París, com la de la majoria de grans ciutats del continent, es complementa amb grans cases, on habiten plegades deu, vint o trenta famílies. El dia del decret d'alliberament mundial, que proclama el rescat dels habitatges de lloguer, Peter treballa en una fàbrica de maquinària de Berlín. Després del curs d'un any és propietari, si voleu, d'una quinzena part del seu habitatge, consistent en una cambra del cinquè país d'una finca qualsevol d'Hamburg. Perd la seua feina i es troba aviat en un habitatge similar, amb vistes brillants al pati, en el tercer pis de Pothof, a Hannover, on després d'una estada de cinc mesos ha adquirit $\frac{1}{36}$ de la propietat, quan una vaga l'envia cap a München i el força, per una estada d'onze mesos a adquirir exactament $\frac{11}{180}$ del dret de propietat d'una galdosa planta baixa, darrera de l'Ober-Angergasse. Trasllats posteriors, tal com tan sovintegen entre els treballadors d'avui, el duen encara més lluny: $\frac{7}{360}$ d'un habitatge no pas menys desitjable a St. Gallen, $\frac{23}{180}$ d'un altre a Leeds i $\frac{347}{56.223}$, comptat exactament, per tal que la «justícia eterna» no pugui lamentar res, d'una tercera a Seraing. Què fa ara el nostre Peter de totes aquestes porcions d'habitatges? Qui li'n dóna el valor real? On ha de trobar el propietari o els propietaris de les porcions restants dels diferents habitatges que ocupà en una ocasió? I quines són

honestament les relacions de propietat de qualsevol finca gran, els pisos de la qual contenen, posam, vint habitatges i que, una vegada exhaurit el termini de rescat i abolits els habitatges de lloguer, pertanyen a nombrosos propietaris d'una tres-centèsima part, escampats per tots els racons del món? El nostre proudhonista ens respondrà que en instituir-se el banc d'intercanvi proudhonià es pagarà tothora i a tothom l'aport laboral complet de cada producte de treball, i per tant també pagarà tot el valor d'una porció d'habitatge. Però el banc d'intercanvi proudhonià no ens afecta, primer que tot pel que ni tan sols se l'esmenta en els articles sobre la qüestió de l'habitatge; i en segon lloc perquè es fonamenta en l'error particular que si qualcú vol vendre una mercaderia trobarà necessàriament un comprador per tot el seu valor, i en tercer lloc perquè, abans que Proudhon l'inventàs, ja havia fet fallida en més d'una ocasió a Anglaterra sota el nom de Labour Exchange Bazaar.

Tota la posició segons la qual es treballador ha de *comprar* el seu habitatge, es basa en la visió fonamental proudhoniana reaccionària ja esmentada, per la qual la situació generada per la gran indústria moderna és una excrescència malaltissa i que la societat ha d'ésser conduïda violentament - és a dir, contra la corrent seguida des de fa cent anys -, cap a l'antic treball manual estable de l'individu com a norma, que no és en general més que una restauració idealitzada de la petita empresa traspassada i encara en procés de ruïna. Si els treballadors són simplement duts de nou a aquesta situació estable, si es bandeja feliçment el «remolí social», el treballador empraria naturalment de nou la propietat de «casa i llar», l'esmentada teoria del rescat seria menys lamentable. Proudhon tan sols oblida que per tal de consolidar-ho, primer hauria d'endarrerir el rellotge de la història mundial en cent anys i així el treballador d'avui seria una ànima esclava tan limitada, acotada i agenollada com la del seu besavi.

Fina ara, però, el contingut racional i pràctic que hi ha en aquesta solució proudhoniana de la qüestió de l'habitatge ja s'introdueix en l'actualitat, i de fet aquesta introducció no deriva del «ventre de la idea revolucionària», sinó de la pròpia gran burgesia. Sentim ara un excel·lent full espanyol, «La Emancipación» de Madrid, del 16 de març del 1872:

«Hi ha encara un altre mitjà per resoldre la qüestió de l'habitatge, proposat per Proudhon, que a primera vista és interessant però que vist de més a prop revela una impotència total. Proudhon proposà que els llogaters es transformassen en compradors per pagaments, de forma que el lloguer anualment pagat es comptàs com a taxa de rescat pel valor de l'habitatge i que el llogater després d'un cert interval de temps esdevingués el propietari d'aquest habitatge. Aquest mitjà, que Proudhon tenia per força revolucionari, l'apliquen actualment en tots els països societats d'especuladors, que es guanyen així amb l'elevació del preu de lloguer el doble o el triple del valor de la casa. El senyor Dollfus i d'altres grans fabricants del nord-oest de França han realitzat aquest sistema no tan sols per treure'n diners, sinó a més per una reflexió política.

»Els dirigents més intel·ligents de la classe dominant sempre han dirigit els llurs esforços a augmentar el nombre de petits propietaris per tal de construir un exèrcit contra el proletariat. Les revolucions burgeses del segle passat dividiren les grans possessions dels nobles i de l'església en petites parcel·les de propietat, tal com avui volen fer els republicans espanyols amb les grans possessions encara existents, i crearen així una classe de petits propietaris rurals, que des de llavors ha sigut l'element més reaccionari de tota la societat i l'obstacle permanent contra el moviment revolucionari del proletariat urbà. Napoleon III va cercar la creació d'una classe similar a les ciutats

mitjançant l'empetiment de les participacions individuals de deute estatal, i el senyor Dollfus i els seus col·legues volen desviar tot l'esperit revolucionari dels llurs treballadors en vendre'ls petits habitatges a pagar en terminis anuals, i alhora lligar els treballadors a la fàbrica on treballen mitjançant aquesta propietat; així veiem que el pla de Proudhon no tan sols no ha alleugerit en res la classe obrera, sinó que se li ha girat directament en contra». (2)

Com es resol ara la qüestió de l'habitatge? En la societat actual es resol justament com qualsevol altre qüestió social: mitjançant un ajustament econòmic gradual entre l'oferta i la demanda, una solució que genera de nou la qüestió, i que no és per tant cap solució. Com resoluria una revolució social aquesta qüestió no depèn tan sols de les circumstàncies del moment, sinó també de qüestions força més àmplies, entre les quals una d'essencial és la superació de l'antagonisme entre la ciutat i el camp. Com que no hem de fer cap sistema utòpic per la disposició de la societat futura, seria més que inútil entrar-hi. Una cosa és, però, segura, que ja són disponibles ara en les grans ciutats prou construccions d'habitatges com per tractar d'immediat amb un ús racional qualsevol «manca d'habitatge» real. Això naturalment tan sols es pot aconseguir amb l'expropiació dels posseïdors actuals, i amb l'allotjament en aquestes cases dels treballadors sense sostre o dels que es troben excessivament amuntegats en els habitatges d'ara, i tan bon punt el proletariat haja conquerit el poder polític aquesta mesura dictada per l'interès públic serà tan fàcil de dur a terme com són les expropiacions i els reallotjaments per l'estat actual.

El nostre proudhonista no se sent, però, satisfet amb les seues fites anteriors en la qüestió de l'habitatge. Ha d'eleva-la des de la terra plana a l'esfera del socialisme superior, i per tant verificar-la també com una essencial «fracció de la qüestió social».

«Assumim ara que la productivitat del capital es pren realment per les banyes, com ha de passar tard o d'hora, per exemple amb una llei de transició que *fixe l'interès de tot capital a l'1%*, remarc que amb la tendència que fins i tot aquest percentatge s'apropi més i més a un punt zero, de forma que finalment no es pague res més que *el treball necessari per l'establiment del capital*. Com tots els altres productes cases i habitatges entre en l'àmbit d'aquesta llei... El mateix propietari seria el primer de concedir-ne la venda perquè altrament la casa restaria sense ús i el capital invertit seria simplement inútil».

Aquesta qüestió conté un dels principals articles de fe del catecisme proudhonià i dóna un exemple frapant de la confusió que hi domina.

La «productivitat del capital» és quelcom inexistent, que Proudhon pren forassenyadament dels economistes burgesos. Els economistes burgesos comencen certament amb l'afirmació que el treball és la font de tota riquesa i la mesura del valor de tota mercaderia; però han d'explicar també com és que el capitalista que avança capital per un negoci industrial o comercial no tan sols rep de nou el seu capital avançat a la fi del negoci, sinó també encara un profit. Es veuen obligats per tant a desenvolupar tota mena de contradiccions i a adscriure també al capital una certa productivitat. Res no demostra millor com de profundament Proudhon encara es troba en el sistema de pensament burgès que el fet que s'haja apropiat aquesta expressió de productivitat del

treball. Ja hem vist igualment al començament que l'anomenada «productivitat del capital» no és res més que la propietat que té (sota les actuals relacions socials, sense les quals no hi hauria cap capital) de poder apropiarse el treball impagat de treballadors assalariats.

Però Proudhon es diferencia dels economistes burgesos en no aprovar aquesta «productivitat del capital», sinó contràriament descobrir-la com una violació de la «justícia eterna». És això el que impedeix al treballador de rebre tota l'aportació del seu treball. Cal per tant eliminar-la. Però com? A través de la disminució de la *taxa d'interès* mitjançant lleis compulsives i finalment reduint-la a zero. Ja que llavors segons el nostre proudhonista el capital deixaria d'ésser productiu.

L'interès del capital *monetari* és tan sols una part del benefici; el benefici, bé siga de capital industrial o comercial, és tan sols una part de la plus-vàlua extreta a la classe obrera per la classe capitalista en la forma de treball impagat. Les lleis econòmiques que regulen la taxa d'interès són tan independents de les que regulen la taxa de plus-vàlua com ho puga ésser el cas entre lleis de la mateixa forma social. Però pel que fa al repartiment d'aquesta plus-vàlua entre els capitalistes individuals és clar que pels industrials i homes de negocis que tenen molt capital avançat per altres capitalistes en els llurs negocis, la taxa de benefici ha d'augmentar en la mateixa mesura - si totes les altres circumstàncies resten igual - que cau la taxa d'interès. La reducció i eliminació final de la taxa d'interès no afectaria de cap manera prendre l'anomenada «productivitat del capital» realment «per les banyes», sinó tan sols regular de forma diferent el repartiment de la plus-vàlua impagada i extreta de la classe obrera entre capitalistes individuals i no asseguraria cap avantatge al treballador contra el capitalista industrial, sinó al capitalista industrial contra el rendista.

Proudhon, des del seu punt de mira jurídic, explica la taxa d'interès, com tots els fets econòmics, no per les condicions de la producció social, sinó per les lleis estatals, de les quals aquestes condicions reben una expressió general. Des d'aquest punt de mira que manca de tota percepció de la interdependència de les lleis estatals amb les condicions de producció de la societat, les lleis estatals apareixen necessàriament com a ordres purament arbitràries, que en qualsevol moment es podrien substituir amb unes de directament oposades. Per tant no hi ha res més fàcil per Proudhon que emetre un decret - tan bon punt en tinga el poder - per reduir la taxa d'interès a un 1%. I si totes les altres circumstàncies socials resten com són, el decret de Proudhon existiria tan sols en el paper. La taxa d'interès es regularia com abans segons lleis econòmiques, a les quals avui és sotmesa, malgrat tots els decrets; els individus amb capacitat de crèdit continuarien a prestar diners, segons les circumstàncies a un 2, 3, 4% o més, exactament com abans, i l'única diferència seria que els rendistes tindrien cura de no avançar diners als individus dels quals s'esperaria un procés. A més, aquest gran pla de privar al capital de la seua «productivitat» és tan antic com les *lleis contra l'usura* que no cercaven més res que restringir la taxa d'interès, i que ara han sigut abolides a tot arreu perquè a la pràctica eren contínuament violades o el·ludides i l'estat es va veure obligat a admetre la seua impotència contra les lleis de la producció social. I la reintroducció d'aquestes lleis mitjvals i inaplicables seria «prendre la productivitat del capital per les banyes»? Hom veu que com més de prop s'investiga el proudhonisme, més reaccionari sembla.

I quan llavors la taxa d'interès s'haja reduït a zero, i l'interès del capital s'haja per tant abolit, llavors «no es pagarà més que el treball necessari per la substitució del capital».

Això vol dir que l'abolició de la taxa d'interès és igual a l'abolició del benefici i fins i tot de la plus-vàlua. Però si fos possible abolir *realment* l'interès per decret, quina seria la conseqüència? Que la classe dels *rendistes* ja no tindria cap alicient per prestar capital en forma d'avançaments, sinó que l'invertiria ella mateixa o en societats industrials d'accions a compte propi. La quantitat de plus-vàlua extreta a la classe treballadora per la classe capitalista restaria igual, per bé que el repartiment seria diferent, però tampoc amb una diferència d'importància.

De fet el nostre proudhonista passa per alt que ja ara en la societat burgesa no es paga més de mitjana en la compra de mercaderies que «el treball necessari per la substitució del capital» (hauria de dir, per la producció de la mercaderia en qüestió). El treball és la mesura del valor de totes les mercaderies, i és merament impossible en la societat actual - a banda de fluctuacions del mercat - que la mitjana global d'una mercaderia es pague més que el treball necessari per confeccionar-la. No, no, estimat proudhonista, les complicacions rauen en quelcom del tot diferent: rauen en el fet que «el treball necessari per la substitució del capital» (per utilitzar la vostra confusa forma d'expressió) no és ni tan sols *pagat completament!* Com s'esdevé això, ho podeu veure a Marx («Capital», p. 128-160).

Amb això no n'hi ha prou. Si l'interès del capital s'aboleix, també s'aboleix l'interès del lloguer. Ja que «com tots els altres productes també les cases i els habitatges s'inclouen naturalment en el marc d'aquesta llei». Això va completament en l'esperit del vell comandant, que en adreçar-se a un dels seus reclutes feia: «He sentit a dir que sou doctor - hauríeu de visitar-me de tant en tant; quan hom té dona i set fills sempre hi ha quelcom a adobar».

Recluta: «Disculpau-me, senyor comandant, però sóc doctor en filosofia».

Comandant: «Tant me fa, una cataplasma és una cataplasma».

El mateix passa amb el nostre proudhonista: interès de lloguer o interès de capital, tant me fa, interès és interès, una cataplasma és una cataplasma. - Hem vist abans que el preu del lloguer, vulgarment interès de lloguer, es descompon: 1. una porció com a renda del sòl; 2. una porció com a interès del capital de construcció, inclòs el benefici del constructor; 3. una porció com a despeses de reparació i d'assegurança; 4. una porció per recuperar (amortitzar) el capital de la construcció, inclòs el benefici, en deduccions anuals en relació al desgast gradual de la casa.

I ara hauria d'haver quedat clar fins i tot al més cec que:

«El propietari seria el primer interessat en accedir a la venda perquè altrament la seua casa restaria sense usar i el capital esmerçat seria simplement inútil».

Naturalment. Si hom aboleix l'interès del capital prestat, llavors cap propietari de cases podria obtindre ni un penic de llogar-les, simplement perquè hom pot dir també del lloguer *interès* de lloguer {10} i perquè l'interès de lloguer inclou una porció de l'interès real del capital. Una cataplasma segueix sent una cataplasma. Si bé es podien fer inefectives les lleis contra la usura eludint-les, mai no van afectar ni remotament la qüestió del lloguer dels habitatges. Restaria per Proudhon imaginar que la seua nova llei contra la usura regularia sense gaire soroll i aboliria gradualment no tan sols l'interès

simple del capital, sinó també el complexe interès de lloguer dels habitatges.^{11} Per què, doncs, s'havia de comprar encara al propietari la casa «simplement inútil» per uns bons diners, i com és que sota aquestes circumstàncies el propietari no arribava a lliurar diners per desfer-se d'aquesta casa «simplement inútil», per tal d'estalviar-se noves despeses de reparació, és quelcom que hom deixa a les fosques.

Després d'aquest assoliment triomfal en l'esfera del socialisme superior (suprasocialisme l'anomena el mestre Proudhon) el nostre proudhonista considera justificat volar encara més alt.

«Es tracta ara de treure'n unes conclusions per tal d'il·luminar completament des de totes bandes una qüestió tan important per nosaltres».

I quines són aquestes conclusions? Coses que es deriven ben poc del dit anteriorment, com ara que els habitatges perdrien valor amb l'abolició de la taxa d'interès i que, desproveïdes de les frases pomposes i solemnes del nostre autor, no voldrien dir res més que, per tal de facilitar el negoci de rescatar els habitatges de lloguer seria desitjable: 1. una estadística exacta de la qüestió, 2. una bona inspecció de sanitat i 3. cooperatives d'obriers de la construcció per poder emprendre l'edificació de noves cases - coses que són totes força boniques i bones, però malgrat tota la fraseologia buida de crits de mercat no aporten cap «il·luminació completa» en la foscor de la barreja mental proudhoniana.

Qui ha aconseguit tant se sent també amb el dret de fer als obrers alemanys una seriosa admonició:

«Aquestes qüestions i similars, pensam, hauríem de merèixer l'atenció de la social-democràcia... Fem possible, com ara pel que fa a la qüestió de l'habitatge, que queden clares també en d'altres qüestions igualment importants com ara *el crèdit, el deute estatal, el deute privat, les contribucions* etc.», etc.

Així el nostre proudhonista ens anuncia tota una sèrie d'articles sobre «qüestions similars», i si les tracta tan profundament com la present «qüestió tan important», llavors el «Volkstaat» en tindrà prou manuscrits per un any. Podem avançar-los de fet - tot es redueix al que ja s'ha dit: l'interès del capital s'ha d'abolir i amb això desapareixerà l'interès en els deutes estatals i privats, el crèdit serà sense cost, etc. Aquesta mateixa fórmula màgica s'ha d'aplicar a qualsevol qüestió i en cada cas aïllat s'obtidran resultats astoradors amb una lògica inexorable: que, en abolir l'interès del capital, hom ja no haurà de pagar cap interès pels diners prestats.

Altrament són belles qüestions, amb les quals el nostre proudhonista ens amenaça: *crèdit!* Quin crèdit empra el treballador a banda del que obté de setmana per setmana, o el crèdit de les cases de penyora? Si l'obté sense cost amb interès, fins i tot amb l'interès usurer de l'empenyorament, quina diferència li suposa? I si, en general, n'obtingués un avantatge, i per tant els costos de producció de la força de treball s'abaratissen, no hauria de caure el preu de la força de treball? - Però pel burgès i especialment pel petit-burgès - per qui el crèdit és una qüestió de pes, i especialment pel petit-burgès, seria molt bo que pogués obtindre crèdit tothora i, a més sense, sense el pagament d'interessos. «Deutes estatals!» La classe obrera sap molt bé que no els ha fet, i deixarà el pagament pels qui els han contret. - «Deutes privats!» - vegeu crèdit. -

«Contribucions»!. Coses que interessin força la burgesia, però tan sols d'una forma força inferior al treballador: ço que el treballador paga en contribucions, passa a la llarga als costos de producció de la força de treball, i els haurà de compensar per tant el capitalista. Tots aquests punts que se'ns ha presentat com qüestions d'alta importància per la classe obrera, tenen en realitat un interès essencial tan sols per la burgesia i encara més per la petita burgesia, i sostenim, malgrat Proudhon, que la classe obrera no és cridada a cuidar els interessos d'aquestes classes.

De la gran qüestió que realment afecta els treballadors, la de la relació entre el capitalista i el treballador assalariat, de la qüestió: com és que el capitalista pot enriquir-se del treball dels seus obrers, el nostre proudhonista no en diu paraula. El seu senyor i mestre certament s'hi havia ocupat, però no hi aportà cap claredat i fins i tot en les seues darreres obrers no va anar més enllà de la «Philosophie de la Misère» (Filosofia de la misèria), la buidor completa de la qual Marx ja va tractar de forma concloent el 1847.

No era prou penós que els obrers de llengua romànica no haguessen tingut en els darrers vint-i-cinc anys cap altra nodriment intel·lectual socialista que les obrers d'aquest «socialista del segon imperi»; seria una doble malaurança si també Alemanya ara fos inundada de teoria proudhonista. Amb tot no hi ha res a témer. El punt de mira teòric de l'obrer alemany és a cinquanta anys del proudhonista, i amb això n'hi haurà prou com per mostrar-ne l'exemple d'aquesta qüestió de l'habitatge per tal d'estalviar-nos qualsevol problema futur en aquest sentit.

Segona

secció

Com resol la burgesia la qüestió de l'habitatge

I

En la secció sobre la solució *proudhonista* s'ha mostrat com de força directament interessada és la petita burgesia en aquesta qüestió. Però també a la gran burgesia l'importa força, si bé amb un interès indirecte. La ciència natural moderna ha demostrat com els anomenats «barris pobres», on s'amunteguen els treballadors, constitueixen llocs de cultiu per totes aquelles epidèmies que assetgen les nostres ciutats de tant en tant. Còlera, tifus i febre tifoïdea, verola i altres malalties letals difonen en l'aire empestat i en l'aigua enverinada d'aquests barris obrers els llurs gèrmens; amb prou feines mai no arriben a morir, i tan bon punt les circumstàncies ho permeten donen lloc a brots epidèmics i es dirigeix llavors més enllà dels llocs de cultiu a les parts més airejades i sanitàries de la ciutat, habitades pels senyors capitalistes. El domini capitalista no es pot permetre el plaer de crear malalties epidèmiques entre la classe obrera sense càstic; les conseqüències els hi cauen al damunt, i els àngels de la mort arriben als capitalistes amb la mateixa implacabilitat que entre els obrers.

Tan aviat com s'ha establert científicament això, els burgesos filantròpics comencen a competir els uns amb altres amb nobles esforços per la salut dels llurs treballadors. Es fundaren societats, s'escrigueren llibres, es redactaren propostes, els debateren i decretaren lleis, per tal d'aturar les fonts de les epidèmies sempre recurrents. Les condicions d'habitatge dels treballadors s'examinaren i es feren intents per posar remei als mals més cridaners. Especialment a Anglaterra, on hi havia la majoria de les grans ciutats i on el foc amenaçava més urgentment la gran burgesia, s'hi desenvolupà una

gran activitat; es nomenaren comissions governamentals per investigar les condicions de salut de la classe obrera; els llurs reports, distingits per la precisió, l'exhaustivitat i la imparcialitat per totes les fonts continentals forniren els fonaments de noves lleis, més o menys efectives. Per incompletes que fossen aquestes lleis, es troben infinitament per davant de tot allò que s'ha fet en aquest sentit fins ara en el continent. I malgrat que l'ordre social capitalista reproduïx de nou els mals que s'han de remeiar amb una necessitat tan inevitable que fins i tot a Anglaterra el remei ha avançat amb prou feines ni una sola passa.

Alemanya emprà, com és habitual, un termini molt més llarg abans que les fonts cròniques permanents d'infecció també arribassen al grau agut necessari per despertar la indolent gran burgesia. Però qui va lent va segur, i així finalment entre nosaltres sorgí una literatura burgesa de salut pública i de la qüestió de l'habitatge, un extracta aigualit dels predecessors forasters, principalment anglesos, envers els quals cercà d'oferir una aparença enganyosa de superioritat de mires amb frases altisonants i solemnes. A aquesta literatura pertany: Dr. *Emil Sax*, «*Die Wohnungszustände der arbeitenden Classen und ihre Reform*», Viena, 1869.

He triat, per presentar el tractament burgès de la qüestió obrera, aquest llibre tan sols perquè fa l'intent de resumir la literatura burgesa sobre el tema. I que n'és de bella, ja que serveix al nostre autor de «font»! Dels reports parlamentaris anglesos, les autèntiques fonts principals, tan sols esmenta de nom tres dels més antics; tot el llibre demostra que l'autor *mai no n'ha vist ni un de sol*; contràriament, tota una sèrie d'obres tòpiques, burgeses, de botiguer benpensant i de filantrop hipòcrita són introduïdes: Ducpétiaux, Roberts, Hole, Huber, les memòries dels congressos anglesos de ciències socials (o més aviat de la col), el periòdic de l'Associació pel Benestar de les Classes Treballadores de Prússia, el report oficial austríac sobre l'Exposició Universal de París, els reports oficials bonapartistes d'aquesta mateixa exposició, l'«*Illustrated London News*», «*Über Land und Meer*» i finalment «una autoritat reconeguda», un home «d'aguda percepció pràctica», d'impressionant i convincent discurs, és a dir - *Julius Faucher*! Manca en aquesta llista de fonts tan sols el «*Gartenlaube*», el «*Kladderadatsch*» i el fusiler Kutschke.

Per tal que no pugui sorgir cap malentès del punt de mira del senyor Sax, declara a la pàgina 22:

«Entenem per economia social la doctrina de l'economia nacional aplicada a qüestions socials, o expressat més acuradament, el conjunt de mitjans i vies per les quals aquesta ciència ofereix *a partir de les lleis 'de ferro' dins el marc de l'ordre social predominant en l'actualitat, l'elevació les anomenades (!) classes desposseïdes al nivell de les propietàries*».

No ens aturarem en la confusa expressió que la «doctrina de l'economia nacional» o l'economia política s'ocupe de res més en general que de qüestions «socials». Anam directament al punt principal. El doctor Sax demana que «les lleis de ferro» de l'economia burgesa, el «marc de l'ordre social predominant en l'actualitat», en d'altres mots, el sistema de producció capitalista reste inalterat, i que, amb tot, les «anomenades classes desposseïdes s'elevi al nivell de les propietàries». Ara bé, és una precondició inevitable del sistema de producció capitalista que hi haja una classe, no anomenada, sinó realment desposseïda, que no tinga res més a vendre que la força de treball, i que

per tant es veja obligada a vendre als capitalistes industrials aquesta força de treball. La tasca de la nova ciència de l'economia social descoberta pel senyor Sax consisteix per tant en això: trobar els mitjans i vies per, dins d'una situació social que es fonamenta en l'antagonisme dels capitalistes, posseïdors de totes les matèries primeres, instruments de producció i mitjans de vida, d'una banda, i els treballadors assalariats desposseïts, que tan sols anomenen com a pròpia la força de treball, d'altra banda, per tal que dins d'aquesta situació social tots els treballadors assalariats es puguin transformar en capitalistes, sense deixar d'ésser treballadors assalariats. El senyor Sax creu que ha resolt aquesta qüestió. Potser seria igual de bo si ens mostràs com tots els soldats de l'exèrcit francès, que des de l'època del vell Napoleó porten en el coll les divises de mariscal, es podrien transformar en mariscals de camp sense deixar d'ésser soldats rasos. O com hom pot aconseguir que tots els 40 milions de súbdits de l'Imperi Alemany es facen emperadors alemanys.

És l'essència del socialisme burgès voler mantindre els fonaments de tots els mals de la societat actual i alhora voler abolir aquests mals. Els socialistes burgesos volen, com ja deia el «Manifest comunista», «remeiar els problemes socials per tal d'assegurar la continuïtat de la societat burgesa», volen «*la burgèsia sense el proletariat*». Hem vist que el senyor Sax presenta la qüestió justament d'aquesta manera. La solució la troba en la solució de la qüestió de l'habitatge; és de l'opinió que

«mitjançant millores en l'habitatge de les classes treballadores seria possible remeiar reeixidament la misèria física i intel·lectual que s'ha descrit i per tant - mitjançant la millora radical de la situació de l'habitatge *per ella sola* - elevar la major part d'aquestes classes més enllà del pou d'unes condicions sovint inhumanes d'existència fins als cims purs del benestar material i intel·lectual». (pàgina 14).

Remarcam a més que rau en l'interès de la burgesia amagar l'existència d'un proletariat creat per les relacions burgeses de producció i determinat per la llur continuació. Per tant el senyor Sax ens diu, pàgina 21, que sota classes treballadors s'entenen «totes les classes sense mitjans», «tot individu en general, com ara treballadors manuals, vídues, pensionistes (!), funcionaris subalterns, etc.» al costat dels treballadors pròpiament dits. El socialisme burgès estén la mà als petit-burgesos.

D'on prové doncs la manca d'habitatges? Com sorgeix? El senyor Sax, com a bon burgès, no gosa saber que és un producte necessari de la forma social burgesa; que no pot haver una societat sense manca d'habitatges si la gran massa treballadora és assalariada, és a dir si la seua existència i reproducció depén exclusivament de la suma necessària de mitjans de vida; si contínuament noves millores de la maquinària, etc., deixen sense feina masses de treballadors; si oscil·lacions industrials violentes i regularment recurrents condicionen d'una banda la disponibilitat d'un nombrós exèrcit de reserva de treballadors desocupats, i d'altra banda llencen temporalment una gran massa de treballadors sense-feina al carrer; si els treballadors s'apleguen massivament en les grans ciutats, i de fet més ràpidament que no es construeixen habitatges en les condicions vigents, i si s'han de trobar llogaters fins i tot per les corts de porcs més infames; si finalment el propietari de cases, en la seua facultat de capitalista, no tan sols té el dret sinó, gràcies a la competència, en certa mesura també el deure de treure de la seua propietat implacablement els preus de lloguer més alts possibles. En una societat així la manca d'habitatges no és cap casualitat, sinó que és una institució necessària que no es pot abolir d'un plegat amb tots els seus efectes sobre la salut, etc., si no es

transforma de socarrel tot l'ordre social del qual sorgeix. Però el socialisme burgès no gosa saber-ho. Ni gosa explicar les causes de la manca d'habitatge. No li resta cap altre mitjà que explicar-ho amb frases morals sobre la roïnesa humana, derivada del pecat original.

«I com que no ignoram - i en conseqüència no negam» (valenta conclusió!) -, «que la responsabilitat... rau parcialment *en el propi treballador* que cerca habitatge, i en una part de fet encara més gran en els qui es dediquen a satisfer-li la necessitat, o, aquells qui, malgrat tindre prous mitjans, no fan cap intent de dedicar-s'hi, *els propietaris, les classes socials superiors*. La responsabilitat dels darrers... consisteix en el fet que no s'ocupen de fornir una oferta suficient de bons habitatges».

Com Proudhon ens porta de l'economia al dret, els nostres socialistes burgesos ens porten de l'economia a la moral. I res no és més natural. Qualsevol que declare que el sistema de producció capitalista, les «lleis de ferro», de l'actual societat burgesa són intocables i amb tot vulga abolir-ne conseqüències indesitjades, però necessàries, no té més remei que fer prèdiques morals als capitalistes, prèdiques morals l'efecte emotiu de les quals s'evapora aviat pels interessos privats i, si cal, per la competència. Aquestes prèdiques morals són exactament iguals a la gallina que era a la vora de la bassa on neden amb delit els aneguets que ella havia covat. Els aneguets entren en l'aigua malgrat que no és terra ferma, i els capitalistes malden pel benefici, per bé que no tinga cap pietat. «En qüestions de diners no hi ha lloc per la pietat», deia ja el vell Hansemann, que en sap més que el senyor Sax.

«Els bons habitatges tenen un preu tan alt que per la major part dels treballadors *és del tot impossible* emprar-los. El gran capital... s'atura alhora d'invertir en habitatges per les classes treballadores... En gran mesura aquestes classes cauen doncs amb les llurs necessitats d'habitatge en l'especulació».

Especulació repugnant - el gran capital naturalment no especula! Però no és la mala voluntat, és tan sols la ignorància, la que impedeix al gran capital d'especular en cases obreres:

«Els propietaris de cases no *saben* quin gran i important paper juga una satisfacció normal de la necessitat d'habitatge..., *no saben que fan a la gent* quan els ofereixen com a norma una habitatges tan irresponsablement dolents i nocius, i finalment no *saben* com es perjudiquen ells mateixos amb això». (pàgina 27).

La ignorància dels capitalistes es complementa, però, amb la ignorància dels treballadors, per tal de generar la manca d'habitatges. Després que el senyor Sax haja admès que els «estrats més baixos» dels treballadors «es veuen obligats (!) a cercar un allotjament nocturn i tot i que el puga trobar per tal de no restar directament sense sostre, i en aquest sentit són absolutament indefensos i impotents», ens afirma:

«Ja que és un fet conegut com molts d'entre ells» (els treballadors) per manca de cura, però principalment per ignorància, es priven els cossos de les condicions pel desenvolupament natural i una existència sana, i perquè *no tenen ni la menor idea* d'higiene racional i, en particular, de l'enorme importància que juga l'habitatge en aquesta higiene». (pàgina 27).

Ara, però, venen les orelles d'ase burgeses. Allà on en els capitalistes la «culpa» desapareix en ignorància, en els treballadors la ignorància tan sols és la causa de la culpa. Hom sent:

«Així s'arriba» (és a dir, per ignorància) «que si es poden estalviar una mica de lloguer es traslladen a habitatges foscos, humits i insuficients, que són en resum una befa a totes les exigències de la higiene... i sovint diverses famílies lloguen plegades un únic habitatge, de fet una sola cambra - i tot per gastar tan poc com siga possible en el lloguer, mentre que d'altra banda malbaraten els ingressos d'una forma realment pecaminosa *en beguda i en tota mena de plaers forassenyats*».

Els diners que els treballadors «malgasten en aiguarent i tabac» (pàgina 28), la «vida tavernària amb totes les seues conseqüències deplorables que enfonsen una vegada i una altra com un pes de plom la situació dels treballadors», rauen pel senyor Sax de fet com un pes de plom en l'estómac. Que sota les condicions vigents l'alcoholisme entre els treballadors siga un producte tan necessari de la seua situació vital com ho són el tifus, el crim, els paràsits i d'altres malalties socials, tan necessaris que hom pot calcular per endavant el nombre mitjà de casos d'alcoholisme, és quelcom que el senyor Sax tampoc no pot saber. Altrament el meu mestre d'escola ja em deia: «La gent corrent va a la taverna, i els importants al club», i com que els conec tots dos puc donar-ne la confirmació.

Tot el discurs sobre la «ignorància» de les dues parts consisteix en les antigues expressions de l'harmonia d'interessos del capital i del treball. Si els capitalistes coneguessen els llurs veritables interessos, oferirien als treballadors bons habitatges i els hi millorarien en general la posició; i si els treballadors entenguessen els llurs veritables interessos, no farien vagues, no entrarien en la socialdemocràcia, no farien política, sinó que seguirien dòcilment els llurs superiors, els capitalistes. Tristament les dues parts troben els llurs interessos en un lloc ben diferent a les prèdiques del senyor Sax i dels seus nombrosos predecessors. L'evangeli de l'harmonia entre el capital i el treball ja s'ha predicat des de fa cinquanta anys; la filantropia burgesa s'ha gastat un munt de diners per demostrar aquesta harmonia mitjançant institucions models, i com veurem després som avui justament on èrem fa cinquanta anys.

El nostre autor passa ara a la solució pràctica de la qüestió. Com que poc revolucionària era la proposta de Proudhon de fer els treballadors propietaris dels llurs habitatges es pot veure en el fet que el socialisme burgès, ja abans d'ells, provà de dur-ho a la pràctica i encara ho intenta. També el senyor Sax declara que la qüestió de l'habitatge tan sols es pot resoldre completament amb la transferència de la propietat dels habitatges als treballadors (p. 58 i 59). Encara més, cau en un encís poètic davant d'aquest pensament i esclata en el següent brot d'entusiasme:

«Hi ha quelcom de particular en el desig humà a la possessió de terra, un instint que ni tan sols la *vida material febril i impulsiva* del present no ha pogut afeblir. És l'apreciació inconscient de la importància de la conquesta econòmica que representa la possessió de la terra. Amb ella l'humà obté un refugi segur, s'arrela alhora fermament a la terra, i tota economia (!) hi té la base més duradora. Amb tot, els avantatges materials estenen la benedicció de la possessió de la terra més enllà. Qui és tan afortunat com per poder anomenar-la seua, ha *assolit el nivell més alt imaginable d'independència econòmica*; té un terreny on poder dominar i governar *sobiranament*, és el *seu propi*

senyor, té un cert poder i un *segur refugi* per temps de necessitat; creix la seua autoconsciència i amb ella la seua força moral. D'ací la profunda importància de la propietat en la qüestió exposada... El treballador, indefens avui davant dels canvis de conjuntura, i en dependència constant de qui li ofereix feina, seria en cert grau rescatat d'aquesta precària situació, *si esdevingués capitalista* i contra els perills de la pèrdua de feina o d'incapacitat laboral comptàs amb un crèdit hipotecari, que en conseqüència li seria accessible. *S'elevaria per tant així de classe desposseïda en propietària*». (pàgina 63).

El senyor Sax sembla assumir que l'humà és essencialment un camperol, altrament no adscriuria als treballadors de les nostres grans ciutats un instint cap a la possessió de la terra que ningú altre no hi havia descobert. Pels obrers de les nostres grans ciutats és la llibertat de moviments la primera condició vital, i la possessió de la terra els hi pot ésser únicament un impediment. Lliureu-los la pròpia casa, encadenau-los de nou al sòl, i els trencareu la capacitat de resistència contra reduccions salarials dels fabricants. El treballador individual pot vendre ocasionalment la seua casa, però en una vaga seriosa o en una crisi industrial general ^{12} totes les cases que pertanyessen a obrers afectats es posarien a la venda en el mercat, i o no hi trobarien cap comprador o ho farien per sota del preu de cost. I si tots trobassen compradors tota la gran reforma de l'habitatge del senyor Sax es dissoldria una vegada més, i hauria de començar de nou. Amb tot, els poetes viuen en un món de fantasia, i també és el cas del senyor Sax, que s'imagina que el posseïdor de sòl ha assolit «el nivell més alt d'independència econòmica», que té «un segur refugi», que «*esdevé capitalista* i es protegeix contra els perills de la pèrdua de feina o d'incapacitat laboral mitjançant el crèdit hipotecari, que en conseqüència li seria accessible», etc. Si el senyor Sax veiés als petits pagesos francesos i els de la nostra Renània; cases i camps carregats amb hipoteca rera hipoteca, les llurs collites pertanyen als creditors abans d'haver-les segat, i no dominen ni governen el «terreny» sobiranament, sinó que ho fan l'usurer, l'advocat i l'algutzir. Això és certament el nivell més alt imaginable d'independència econòmica - per l'usurer! I per tal que els obrers duguen les llurs cases el més aviat possible sota la mateixa sobirania de l'usurer, el benpensant senyor Sax assenyala acuradament al *crèdit hipotecari* al qual poden acudir en cas de pèrdua de feina o d'incapacitat laboral, per comptes d'esdevindre una càrrega per la beneficència.

En tot cas el senyor Sax ha resolt ara la qüestió presentada: el treballador «*esdevé capitalista*» mitjançant l'adquisició de la seua pròpia casa.

El capital és el comandament damunt del treball impagat d'un altre. La casa de l'obrer esdevé per tant capital tan sols en la mesura que un tercer la lloga i se n'apropia una part del producte del treball sota la forma de lloguer. Justament com que ell mateix hi viu, això impedeix la casa d'esdevindre capital, de la mateixa forma que l'abric deixa d'ésser capital en el mateix moment que el compri al sastre i me'l pos. El treballador que posseeix una casa de mil talers ja no és certament cap proletari, però hom hauria d'ésser el senyor Sax per anomenar-lo capitalista.

El capitalisme del nostre treballador té però encara un altre aspecte. Assumim que en una determinada àrea industrial esdevé norma general que cada treballador posseeix casa pròpia. En aquest cas *la classe obrera viu lliure de càrregues*; sense despesa d'habitatge això ja no entra en el valor de la força de treball. Tota reducció en els costos de generació de la força de treball, és a dir tota disminució duradora del preu de les

necessitats vitals dels treballadors comportà però «segons les lleis de ferro de la doctrina de l'economia nacional» una reducció igual del valor de la força de treball i per tant al capdavant una caiguda corresponent en el salari. El salari cauria per tant de mitjana d'acord amb l'estalvi mitjà, és a dir que el treballador pagaria el lloguer de la pròpia casa, però ja no, com abans, en diners al propietari de l'habitatge, sinó en treball impagat als fabricants pels quals treballa. D'aquesta forma els estalvis del treballador esmerçats en la casa esdevindrien de ben segur en certa mesura capital, però no capital per ell, sinó pel capitalista que l'ocupa.

El senyor Sax no pot ni tan sols en el paper transformar el seu treballador en capitalista.

Remarcam a més que ço dit abans val per totes les anomenades reformes socials destinades a l'estalvi o a l'abaratiment de mitjans de vida del treballador. O bé es generalitzen i són seguides per tant de la corresponent reducció salarial, o bé resten completament com a experiments aïllats, i la mera presència com a excepcions aïllades demostra que la llur introducció és irreconciliable amb el sistema de producció capitalista existent. Assumim que en una zona, mitjançant la introducció general de cooperatives de consum els mitjans de vida del treballador s'abarateixen en un 20%; els salaris a la llarga haurà de caure aproximadament un 20%, és a dir en la mateixa relació que els mitjans de vida afectats que entren en el manteniment del treballador. Si el treballador empra de mitjana, per exemple, tres quartes parts del salari en aquests mitjans de vida, cauria el salari finalment en un $\frac{1}{4} \times 20 = 15\%$. En breu: tan aviat com una d'aquestes reformes estalviadores es generalitza, el treballador rep un salari inferior en la mateixa proporció, ja que l'estalvi li permet de viure més barat. Donau a *cada* treballador un ingrés estalviat i independent de 52 talers, i el seu salari setmana haurà de disminuir finalment en un taler. Per tant: com més estalvie, menys salari rebrà. Estalvia per tant no en interès propi, sinó en el del capitalista. Cal res més per tal «d'estimular de la forma més poderosa la primera virtut econòmica, el sentit de l'estalvi»? (p. 64.)

Altament el senyor Sax ens diu tot seguit que els obrers han d'esdevindre posseïdors de cases no tant en interès propi com dels capitalistes:

«Amb tot no tan sols l'estament obrer sinó la societat en general té l'interès més gran en veure el nombre més gran possible de membres vinculat (!) a la terra» (m'agradaria veure el senyor Sax en aquesta posició) «... ^{13} Totes les forces secretes que encenen el volcà anomenat qüestió social, que flameja sota els nostres peus, la irritació proletària, l'odi... la perillosa confusió d'idees... haurien de desaparèixer com la boira davant del sol matiner, quan... el propi treballador entra d'aquesta forma en la classe dels posseïdors». (p. 65).

En d'altres mots: el senyor Sax espera que el treballador, mitjançant l'alteració de la posició proletària que hauria de comportar l'adquisició d'una casa, perdria també el caràcter proletari i esdevindria de nou un aneguet obedient com ho eren els seus avis, també posseïdors de cases. Els proudhonistes ho haurien de tindre ben clar.

Així creu el senyor Sax que ha resolt la qüestió social:

«*El repartiment més just dels béns*, l'enigma de l'esfinx, la solució del qual ja molts han cercat debades, no rauria davant nostre com un fet tangible si no s'hagués pres de la regió de les idees i dut al reialme de la realitat? I quan es realitze, no s'assoliria un dels

objectius superiors, que fins i tot els *socialistes de la tendència més extrema presenten com el punt culminant de les llurs teories*»? (p. 66).

És una veritable sort que haguem anat tan lluny. Aquest crit triomfal constitueix de fet el «punt culminant» del llibre de Sax, i a partir d'ara baixa elegantment de «la regió de les idees» a la realitat planera, i quan descendim ens trobam que res de res no ha canviat en la nostra absència.

El primer pas cap avall ens el fa fer el nostre autor en informar-nos que hi ha dos sistemes d'habitatges obrers: el sistema de cottage, on cada família obrera té casa pròpia i possiblement hort, com a Anglaterra, i el sistema casernari de grans edificis que contenen nombrosos habitatges obrers, com a París, Viena, etc. Entre tots dos hi ha el sistema habitual al nord d'Alemanya. Ara bé, és cert que el sistema de cottage és l'únic correcte i l'únic on el treballador pot adquirir la propietat d'una casa; també el sistema casernari té desavantatges força grans pel que fa a la sanitat, la moralitat i la pau domèstica - però llàstima, llàstima, el sistema de cottage és justament inaplicable en els punts centrals de la manca d'habitatges, en les grans ciutats, per l'encariment del sòl, i hom pot quedar satisfet si hom erigeix cases de 4 a 6 habitatges per comptes de grans casernes, o si més no les mancances principals del sistema casernari són complementades amb refinaments de la construcció. (p. 71-92.)

No és cert que ja hem davallat un bon tros? La transformació de l'obrer en capitalista, la solució de la qüestió social, que cada treballador tinga una casa pròpia - tot plegat s'ha deixat enrere en la «regió de les idees»; ens resta encara tan sols ocupar-nos en introduir el sistema de cottage en el camp i erigir en les ciutats les casernes obreres de la forma més suportable possible.

La solució burgesa de la qüestió de l'habitatge ha fet fallida de seguida - ha fet fallida davant de l'antagonisme de la ciutat i el camp. I ací arribam al nucli de la qüestió. La qüestió de l'habitatge tan sols es pot resoldre quan la societat s'haja transformat prou com per començar a abolir l'antagonisme entre la ciutat i el camp que l'actual societat capitalista ha aguditzat fins a l'extrem. La societat capitalista, ben lluny de poder abolir aquest antagonisme, es veu obligada ha enfortir diàriament aquesta oposició. Per contra els primers socialistes utòpics moderns, Owen i Fourier, ho havien reconegut correctament. En els llurs edificis models l'antagonisme entre la ciutat i el camp ja no existeix. S'hi troba per tant just el contrari d'allò que sosté el senyor Sax: no és la solució de la qüestió de l'habitatge la que resol alhora la qüestió social, sinó que és mitjançant la solució de la qüestió social, és a dir mitjançant l'abolició del sistema de producció capitalista, que es fa possible alhora la solució de la qüestió de l'habitatge. Voler resoldre la qüestió de l'habitatge i voler mantindre les grans ciutats moderns és un contrasentit. Les grans ciutats modernes, però, seran bandejades únicament amb l'abolició del sistema de producció capitalista, i quan això siga de camí hi haurà altres coses a fer que subministrar a cada treballador una petita casa de propietat.

D'entrada, però, cada revolució social haurà de prendre les coses tal com les trobe, i haurà de remeiar els mals més urgents amb els mitjans disponibles. I com que ha hem vist que la manca d'habitatges es pot tractar immediatament amb l'expropiació d'una part dels habitatges de luxe que pertanyen a les classes posseïdores i amb el reallojament de la part restant.

Si ara el senyor Sax en conseqüència deixa de nou les grans ciutats i ens fa un llarg i ampli discurs sobre colònies obreres, que s'han d'establir *al costat* de les ciutats, ens assegura totes les belleses d'aquestes colònies, amb «subministrament d'aigua, il·luminació amb gas, calefacció d'aire o d'aigua, safareig, assecadores, cambres de bany, etc.» comuns, amb «bressoles, escoles, sala de pregària (!), cambres de lectura, biblioteca... bar de vi i cervesa, sala de ball i música amb tota respectabilitat», amb força de vapor dirigida a totes les cases de forma que «la producció en un cert abast es pot retornar de la fàbrica a tallers domèstics» - això no altera gens la qüestió. Les colònies que descriu les manllèva directament el senyor Huber dels socialistes Owen i Fourier i simplement les va fer completament burgeses en descartar-ne tot allò socialista. Per això, però, esdevenen justament utòpiques. Cap capitalista no té interès d'establir aquestes colònies, i de fet no n'hi ha cap en el món, tret de Guise a França; i aquesta fou edificada per un fourierista, no com a especulació rendible sinó com a experiment socialista. (3) El senyor Sax podria haver citat igualment en pro del projecte de factoria gran burgesa l'exemple de la colònia comunista Harmony Hall.

De totes formes tot aquest discurs de colonització és tan sols un intent llastimós de pujar de nou a la «regió de les idees» i s'abandona aviat. Ara caiem de nou ràpidament. La solució més simple és ara,

«que els que els hi donen feina, els senyors fabrils, haurien d'ajudar als treballadors a obtenir els habitatges corresponents, ja fos aixecant-los ells mateixos o encoratjant i sostenint l'activitat constructora dels propis treballadors, i haurien d'aportar-los el sòl, avançar-los el capital de la construcció, etc.». (p. 106).

Amb això som de nou fora de les grans ciutats, on no hi pot haver cap discurs així, i retornam al camp. El senyor Sax sap ara que rau en interès dels propis fabricants que ajuden als llurs treballadors a aconseguir habitatges suportables, d'una banda com a bona inversió de capital, i de l'altra per l'inevitable

«elevació resultant del treballador... hauria de comportar un augment de la seua força de treball física i mental, la qual cosa naturalment... com a mínim... seria bona per l'empresari. Per tant, però, el punt de vista correcta per la participació dels darrers en la qüestió de l'habitatge és patent: apareix com la conclusió d'una *associació latent*, amagada en gran part sota la coberta d'esforços humanitaris dels empresaris per la cura corporal i productiva, mental i moral, dels llurs treballadors, i que té recompensa pecuniària pròpia per les conseqüència de generar i assegurar un personal diligent, ensinistrat, volenterós, satisfet i *devot*». (p. 108).

L'expressió d'«associació latent», amb la qual Huber prova d'imposar a la iniciativa burgeso-filantròpica un «sentit superior» no altera gens la situació. Fins i tot sense aquesta expressió els grans fabricants rurals, especialment a Anglaterra, ja han vist de fa temps que l'aixecament d'habitatges obrers no és tan sols una necessitat, una peça del propi equipament fabril, sinó que també rendeix força bé. A Anglaterra s'han instal·lat d'aquesta manera pobles sencers, molts dels quals s'han desenvolupat després en ciutats. Els obrers, però, per comptes d'ésser agraïts als filantròpics capitalistes, han fet objeccions força importants cotnra aquest «sistema de cottages». No tan sols han de pagar preus monopolístics per les cases, perquè el fabricant no té cap competència; tan aviat com entren en vaga, el fabricant els posa sense més en l'aire i això dificulta força qualsevol resistència. Hom pot veure-ho de més a prop en la meua «Lage der

arbeitenden Klasse in England» p. 224 i 228. Però el senyor Sax pensa que tot això «amb prou feines mereix una refutació». (p. 111). I que no volia atorgar al treballador la propietat de la seua casa? Certament, però com que «els empresaris han d'ésser sempre en la situació de disposar de l'habitatge per tal que quan acomiaden un treballador tinguen espai pel substitut», així - ara doncs, «cal preveure tots aquests casos *mitjançant l'acord de revocació de la propietat*!» (p. 113).(4)

Aquesta vegada hem davallat amb una rapidesa inesperada. Primer deia: la propietat del treballador de la seua casa; després se'ns informava que això era impossible en les ciutats i tan sols realitzable en el camp; ara se'ns declara que aquesta propietat en el camp ha d'ésser únicament «*revocable mitjançant acord*»! Amb aquesta nova mena de propietat descoberta pel senyor Sax, amb aquesta transformació en capitalistes «*revocables mitjançant acord*», arribam afortunadament a terra ferma i hem d'investigar que han fet els capitalistes i d'altres filantrops per la solució de la qüestió de l'habitatge *en realitat*.

II

Si hem de creure el nostre doctor Sax, molt s'ha fet ja de la banda dels senyors capitalistes per alleugerir la manca d'habitatges i s'ha oferit la demostració que la qüestió de l'habitatge és soluble dins el sistema de producció capitalista.

Per damunt de totes les coses el senyor Sax ens condueix a - la França bonapartista! Louis Bonaparte nomenà com és sabut en l'època de l'Exposició Universal de París una comissió aparentment per reportar la situació de les classes treballadores de França, i realment per descriure-la a gran glòria de l'imperi com veritablement paradisiàca. I és a aquest report, redactat per la comissió integrada pels instruments més corruptes del bonapartisme, que el senyor Sax s'hi refereix, particularment perquè els resultats del seu treball «segons *declaració pròpia* del comitè els més complets de França!» I quins són aquests resultats? De les 89 grans societats industrials o accionaries que participaren en l'enquesta, 31 no havien erigit *cap* habitatge obrer; els habitatges edificats segons la pròpia estimació de Sax són com a màxim de 50.000-60.000 caps, i els habitatges consisteixen gairebé exclusivament de tan sols dues cambres per cada família!

És evident que tot capitalista que, per les condicions de la seua indústria - força hidràulica, situació de les mines de carbó, dels dipòsits de ferro i d'altres minerals, etc. - es veu lligat a una determinada localitat, ha de construir habitatges pels seus treballadors, si no en disposa de cap. Veure en això una prova de l'existència d'una «associació latent», «un testimoni eloqüent de la millora de la comprensió de la qüestió i del seu alt abast», un «començament molt prometedor» (p. 115), és posseir un sentit fortament desenvolupat d'autoengany. Altament, els industrials dels diferents països s'hi distingeixen segons el caràcter nacional particular. - Per exemple el senyor Sax ens compta a la p. 117:

«A Anglaterra tan sols en els darrers temps destaca una activitat augmentada dels empresaris en aquesta direcció. Especialment això afecta als masos més allunyats del camp... La circumstància que altrament els treballadors sovint haurien de caminar des de la vila més propera a la fàbrica i arribar-hi tan cansats que no farien prou feina és la principal raó que anima els empresaris a *fomentar la construcció* habitatges pels treballadors. Amb tot, el nombre dels que tenen una *comprensió més profunda* de les

relacions, i combinen més o menys amb la reforma d'habitatges tota la resta d'elements de la tensió latent creix, i són a aquests als qui cal agrair l'establiment d'aquestes florescents colònies... Els noms d'un Ahston de Hyde, d'Ashworth de Turton, de Grant de Bury, Greg de Bollington, Marshall de Leeds, Strutt de Belper, Salt de Saltaire, Ackroyd de Copley entre d'altres són coneguts en aquest sentit al Regne Unit».

Santa simplicitat i encara més santa ignorància! Tan sols en els «darrers temps» els fabricants rurals anglesos han construït habitatges obrers! No, estimat senyor Sax, els capitalistes anglesos són realment grans industrials, no tan sols de butxaca, sinó també de cap. Molt abans que hom veiés a Alemanya una gran indústria real, s'havien adonat que per la fabricació rural eren necessàries les inversions en habitatges obrers com a part del capital global invertit, i força rendibles directament o indirecta. Molt abans de la lluita entre Bismarck i els burgesos alemanys atorgàs als treballadors alemanys la llibertat d'associació, els fabricants anglesos, propietaris de mines i de funcions havien experimentat pràcticament que tan sols podrien exercir pressió damunt dels treballadors en vaga si eren alhora els senyors llogadors d'aquests treballadors. «Les colònies florents» d'un Greg, d'un Ashton, d'un Ashworth pertanyen tant als «darrers temps» que fins i tot fa 40 anys la burgesia els saludava com a exemples, tal com ja ho vaig descriure fa 28 anys («Lage der arbeitenden Klasse», p. 228-230, nota). Les de Marshall i Akroyd (així és com ho escriu l'home), són encara més antigues, i la de Strutt encara ho més, els començaments de la qual es remunten al segle passat. I com que a Anglaterra la durada mitjana d'un habitatge obrer es reconeix en 40 anys, el senyor Sax pot comptar amb els dits en quina situació deplorable es trobaran ara aquestes «florescents colònies». A més la majoria d'aquestes colònies ja no es troben en el camp, ja que l'expansió colossal de la indústria n'ha envoltat la majoria amb fàbriques i cases de forma que ara se situen en mig de ciutats brutes i fumejants de 20.000 a 30.000 i més habitants; tot això no impedeix la ciència burgesa alemanya representada pel senyor Sax de repetir devotament avui les antigues llaors angleses del 1840, que ja no són aplicables avui.

I ara presenta al vell Akroyd! {14} Aquest valent és certament un filàntrop d'aigües pures. Estima els seus treballadors i particularment les seues treballadores, tant que els seus competidors menys filantròpics de Yorkshire solien dir que manega la seua fàbrica exclusivament amb els seus propis fills! Certament sosté el senyor Sax que en aquestes colònies florents els «naixements il·legítims són cada vegada menys freqüents» (p. 118). De ben segur, de naixements il·legítims *fora del matrimoni*; les noies boniques es casen força joves en els districtes fabrils anglesos.

A Anglaterra l'aixecament d'habitatges obrers a prop de cada gran fàbrica rural, i simultàniament *amb* la fàbrica és la norma des de fa 60 anys i més. Com ja s'ha esmentat, són molts d'aquests pobles fabrils han esdevingut el nucli a partir del qual s'ha establert tota una gran ciutat fabril, amb tots els mals que comporta una ciutat fabril. Aquestes colònies no han resolt per tant la qüestió obrera, sinó que l'*han generat d'entrada* en les llurs localitats.

Contràriament en els països on l'esfera de la gran indústria va molt endarrerida en relació a Anglaterra, i que realment tan sols ha sabut què és la gran indústria després del 1848, com França i en particular {15} Anglaterra, tot és ben diferent. Ací tan sols les fonerries i fàbriques colossals decidiren després d'un llarg període la construcció d'uns quants habitatges obrers - com per exemple les instal·lacions de Schneider a Creusot i

les de Krupp a Essen. La gran majoria dels industrials rurals deixaren que els treballadors maldassen milles al sol, a la neu i a la pluja cada matí cap a la fàbrica i al vespre de nou cap a casa. Aquest és especialment el cas de les àrees muntanyenques dels Vosges francesos i alsacians, dels valls del Wupper, Sieg, Agger, Lenne i d'altres rius renano-westfalians. A l'Erzgebirge no és gaire millor. La mateixa misèria s'esdevé entre els alemanys i els francesos.

El senyor Sax sap força bé que ni el començament prometedor ni les colònies florexents tenen cap importància. Cerca per tant ara de demostrar als capitalistes quines impressionants rendes poden obtindre de l'aixecament d'habitatges obrers. Amb altres mots, cerca de mostrar-los una nova forma d'ensarronar els treballadors.

Primer sosté l'exemple d'una sèrie de societats londinenques que, en part filantròpiques, en part especulatives, han tret un benefici net d'un 4-6% o més. Per demostrar que el capital esmerçat en habitatges obrers rendeix bé no ens calia el senyor Sax. La raó per la qual els capitalistes no inverteixen encara més en habitatges obrers és que habitatges més cars comporten beneficis encara més grans. L'exhortació del senyor Sax als capitalistes no suposa res més, de nou, que mera prèdica moral.

Ara bé, aquestes societats constructores londinenques, els brillants èxits de les quals tan fortament proclama el senyor Sax, han fet segons la seua pròpia comptabilitat - i això inclou tota mena d'especulacions immobiliàries - allotjaments per un total de 2.132 famílies i per 706 homes sols, i per tant per menys de 15.000 persones! I aquesta mena de criaturada hom la presenta a Alemanya honestament com un gran èxit, mentre que a l'est de Londres tan sols hi viu un milió de treballadors en les condicions d'habitatge més miserables? Aquests esforços filantròpics són de fet tan tristament inútils que els reports parlamentaris anglesos que tracten de la situació dels treballadors ni tan sols en fan esment.

Ni tan sols parlarem ara de la frapant ignorància de Londres que mostra en tota aquesta secció. Tan sols una cosa. El senyor Sax pensa que la Casa d'Allotjament d'Homes Sols de Soho va fer fallida perquè no hi havia cap esperança d'«aconseguir una clientela nombrosa» en aquesta àrea. El senyor Sax s'imagina tot el West End de Londres és una única ciutat de luxe, i no sap que just darrera dels carrers més elegants s'hi troben els barris obrers més bruts, dels quals, per exemple, el Soho n'és un. La casa model d'apartaments de Soho de la qual parla i que vaig conèixer fa vint-i-tres anys era prou freqüentada al començament, però va tancar finalment perquè ningú no ho podia suportar, i amb tot era una de les millors.

Però la ciutat obrera de Mülhausen a Alsàcia - que no és un èxit?

La ciutat obrera de Mülhausen és un dels grans cavalls de desfilada de la burgesia continental, justament com les antigament florexents colònies d'Ashton, Ashworth, Greg i companyia ho eren per l'anglesa. Tristament no és cap producte de l'associació «latent», sinó de l'associació pública entre el segon imperi francès i els capitalistes alsacians. Era un dels experiments socialistes de Louis Bonaparte, pel qual l'estat avançà $\frac{1}{3}$ del capital. En 14 anys (fins el 1867) havia construït 800 petites cases segons un sistema ben precari, impossible en Anglaterra on entenen aquestes coses millor, i aquestes cases foren lliurades als treballadors per tal que esdevinguessen propietat llur després de tretze a quinze anys de pagaments mensuals creixents. Aquesta mena

d'apropiació no era cap invent dels bonapartistes alsacians, ja que, com hem vist, ja a Anglaterra ja s'havien introduït de feia temps societats cooperatives de construcció. L'excés de renda per la compra de la casa és en relació amb l'anglesa força més alta; el treballador rep, després d'haver pagar per exemple uns 4.500 francs en quinze anys, una casa que val 3.300 francs. En cas que el treballador vulga anar-se'n o s'endarrerisca ni que siga en un únic pagament mensual (en el qual cas el poden fer fora) hom compta un $6\frac{2}{3}\%$ del valor originari de la casa com a lloguer anual (per exemple, 17 francs mensuals per un valor de la casa de 3.000 francs), i paga la resta *sense, però, ni un sol penic d'interès*. Que d'aquesta forma, a banda de l'«ajut estatal», la societat pot engreixar-se bé és del tot clar; igualment és clar que les cases aportades sota aquestes circumstàncies són millors que els habitatges casernaris de la pròpia ciutat, ni que siga perquè foren construït foravila en un veïnatge semi-rural.

Del parell de lamentables experiments fets a Alemanya, fins i tot el senyor Sax, pàgina 157, reconeix que no tenen cap valor.

Que demostren ara aquests exemples? Simplement que l'aixecament d'habitatges obrers, fins i tot quan no totes les lleis de protecció de la higiene són trepitjades, és rendible des d'un punt de mira capitalista. Però això no s'ha negat mai, i fa temps que ho sabem. *Tota* inversió de capital que satisfà una necessitat és rendible si es mena racionalment. La qüestió és justament: per què malgrat això continua la manca d'habitatges, per què *malgrat això* els capitalistes no aporten habitatges prou sanitosos als treballadors? I ací el senyor Sax no té res més a dir que exhortacions al capital i resta sense respondre'ns. La resposta real a aquesta qüestió ja l'hem donada abans.

El capital, com ja s'ha demostrat completament, no vol abolir la *manca* d'habitatge, encara que ho pogués fer. Resten tan sols dos altres mitjans: l'assistència mútua del treballador i l'assistència de l'estat.

El senyor Sax, un partidari entusiasta de l'autoajut, sap també reportar-ne meravelles en l'esfera de la qüestió de l'habitatge. Malauradament ha de concedir d'entrada que l'autoajut no pot oferir res sinó s'ha introduït o pot introduir-se el sistema de cottages, i per tant tan sols únicament en el camp; en les grans ciutats, fins i tot a Anglaterra, tan sols ho pot fer en una mesura força restringida. Així doncs, el senyor Sax lamenta,

«la reforma mitjançant això» (l'autoajut) «tan sols es pot realitzar per una *drecera*, i per tant sempre és imperfecta, especialment en la mesura que el principi de la propietat perjudica la qualitat de l'habitatge».

També això seria dubtós; en tot cas «el principi de propietat» no ha exercit cap influència en la «qualitat» de l'estil del nostre autor. Malgrat això l'assistència mútua a Anglaterra ha fet tals meravelles,

«que tot el que s'hi ha fet per resoldre la qüestió de l'habitatge des d'altres direccions, ha sigut *superat àmpliament*. Són les building societies angleses», i ací el senyor Sax les tracta amb amplitud perquè «sobre l'essència i activitats generals de les quals hi ha concepcions inadequades o errònies. Les building societies angleses no són de cap manera... societats o cooperatives de construcció, són més aviat... allò que en alemany es descriuria com a 'associacions d'adquisició de cases'; són associacions amb l'objectiu, mitjançant un fons que creix amb aportacions periòdiques dels membres, de

concedir crèdits als membres segons les aportacions fetes per la compra d'una casa... La building society és així per una part dels membres una unió d'estalvi, pels altres una caixa de préstecs. - Les building societies són per tant institucions de crèdit hipotecari dirigides a les necessitats dels treballadors, que en general... empren els estalvis del treballador... perquè companys d'estament puguem comprar o construir una casa. Com és de suposar aquests préstecs s'avalen amb la hipoteca de la propietat immoble, i les condicions marquen el retorn en petits pagaments que uneixen l'interès i l'amortització... L'interès no es paga als dipositaris, sinó que sempre *s'inscriu com a interès combinat*... El reintegraments dels dipòsits, juntament amb els interessos acumulats.. es poden retirar en tot moment després d'advertir-ho amb un mes d'antelació». (p. 170-172). «A Anglaterra existeixen més de 2.000 d'aquestes unions... i el capital total puja a 15.000.000 de lliures esterlines, i 100.000 *famílies obreres* ja han adquirit d'aquesta forma la possessió d'una llar domèstica pròpia; una conquesta social que segurament no es trobà en cap altra banda aviat». (p. 174.)

Tristament també ací el «però» arriba de seguida:

«Una solució completa de la qüestió *no s'assolirà de cap manera*, amb tot, així. Ni que siga per l'única raó que l'adquisició d'una casa és tan sols oberta als treballadors *més ben situats*... Particularment no s'hi observen suficientment les consideracions sanitàries». (pàgina 176).

En el continent es troben «unions d'aquesta mena... tan sols que amb un terreny inferior per créixer». Pressuposen el sistema de cottage que tan sols existeix en el camp; en el camp, però, els treballadors no són encara prou desenvolupats per l'assistència mútua. D'altra banda en les ciutats, on es poden construir cooperatives de construcció pròpiament dites, «s'enfronten amb dificultats força considerables i serioses de múltiples menes». (Pàgina 179). Poden construir tan sols cottages, i això no funciona en les grans ciutats. En breu, «aquesta forma d'assistència mútua cooperativa» no pot «segons les relacions actuals - i amb prou feines tampoc en les d'un futur proper - jugar un paper principal en la solució de la qüestió que tenim al davant». Aquestes societats cooperatives es troben encara en general «en l'estadi d'un començament inicial i sense desenvolupar». «Això val fins i tot per Anglaterra». (Pàgina 181).

Per tant els capitalistes no *volen* i els treballadors no *poden*. I per tant podríem concloure aquesta secció si no fos incondicionalment necessari donar una petit aclariment sobre les building societies angleses, que els burgesos del color de Schulze-Delitzsch sempre posen als nostres treballadors com a models.

Aquestes building societies no són ni societats obreres, ni tampoc el seu objectiu cabdal és aportar als treballadors cases pròpies. Veurem el contrari, que això tan sols s'esdevé excepcionalment. Les building societies són essencialment de natura especuladora, les petites, que són les originàries, no ho són pas menys que les imitadores més grans. En una fonda, habitualment sota la iniciativa del fondista, en la qual s'hi fan reunions setmanals, un nombre d'hostes permanents i els llurs amics, botiguers, empleats, viatjants, petits mestres i d'altres petits burgesos - ací i allà també un mecànic o qualsevol obrer pertanyent a l'aristocràcia de la seua classe - s'apleguen en una cooperativa de construcció; l'oportunitat més immediata és habitualment que el fondista ha sabut d'un solar relativament barat en el veïnat o onsevulla. La majoria dels membres no es troben lligats, per la llur ocupació, a una zona determinada; fins i tot molts dels

botiguers i artesans tenen en la ciutat únicament un local de treball, cap habitatge; qualsevol que pot fer-ho s'estima més viure fora que en mig de la fumejant ciutat. El solar on es construirà es compra i s'hi erigeix el nombre més alt possible de cottages. El crèdit dels més benestants fa possible la compra, les contribucions setmanals, al costat d'uns petits préstecs, cobreixen les despeses setmanals de la construcció. Els membres que volen especular amb una casa pròpia reben en lots els cottages ja completats, i el marge del lloguer corresponent amortitza el preu de compra. Els cottages restants són llogats o comprats. La societat constructora, però, quan fa un bon negoci, acumula uns possibles més o menys grans, que resten pels membres, sempre que paguen les contribucions, i de tant en tant o en la dissolució de la societat es reparteixen. Aquest és el cycle vital de nou de cada societats constructores angleses. La resta són societats més grans, en ocasions fundades sota pretextos polítics i filantròpics, l'objectiu cabdal de les quals és primordialment oferir als estalvis de la *petita burgesia* una inversió hipotecària superior amb bona taxa d'interès i amb la perspectiva de dividends mitjançant l'especulació del sòl.

Amb quina mena de clients especulen aquestes societats ho mostra el prospecte d'una de les més grans, si no la més gran de totes. La Birkbeck Building Society, 29 and 30, Southampton Buildings, Chancery Lane, London, els ingressos d'ençà que existeix puguen a més de 10¹/₂ milions de lliures esterlines (70 milions de talers), que té invertides més de 416.000 lliures en el banc i en papers d'estat, i que compta en l'actualitat 21.441 membres i dipositaris, es presenta el públic de la forma següent:

«La majoria de gent són coneixedors de l'anomenat sistema de tres anys dels fabricants de piano, segons el qual qui lloga un piano durant tres anys, després d'aquest període, esdevé el seu propietari. Abans de la introducció d'aquest sistema per persones amb ingressos limitats era gairebé tan difícil adquirir un piano bo com una casa pròpia; hom paga any rere any el lloguer del piano i dóna dues o tres vegades més diners que els que val el piano. Ço que és factible, però, amb un piano, ho és també amb una casa... Com que una cosa costa, però, més un piano... és necessari un període més llarg per arribar al preu de compra amb el lloguer. En conseqüències els directors han arribat a un acord amb propietaris de cases de diferents parts de Londres i de les ciutats properes, amb el qual són en posició d'oferir als membres de la Birkbeck Building Society i d'altres una gran selecció de cases en diferents parts de la ciutat. El sistema que plantegen els directors és: la casa es lloga per 12 1/2 anys, i després d'aquest període, si el lloguer s'ha pagat regularment, la casa esdevé propietat absoluta del llogater, sense pagaments addicionals de cap mena... El llogater pot acordar un termini inferior amb un lloguer superior, o a un termini més llarg amb un lloguer inferior... *Persones d'ingressos limitats, empleats de botigues i magatzems* i d'altres poden independitzar-se de cap llogador tan aviat com esdevinguen membres de la Birkbeck Building Society».

Això brolla prou clar. De treballadors ni un mot, sinó més aviat de persones amb ingressos limitats, empleats de botigues i magatzems, etc.; i encara s'assum que els sol·licitants *ja posseeixen un piano*. De fet, no es tracta ací de treballadors sinó de petits burgesos i dels qui volen *i poden* esdevindre'n; persones, els ingressos de les quals, fins i tot dins uns certs límits, puguen progressivament com a norma general, com és el cas dependents de botigues i empleats similars, mentre que els dels treballadors es mantenen en el millor dels casos, però que en realitat cauen en relació amb l'augment de la seua família i les creixents necessitats. De fet, tan sols uns pocs obrers poden participar excepcionalment en aquestes societats. D'una banda els llurs ingressos són

baixos, i de l'altra són d'una natura massa insegura com per poder emprendre obligacions a 12¹/₂ anys vistes. Les poques excepcions per les quals això no val són o bé els treballadors més ben pagats o els supervisors fabrils.⁽⁵⁾

Per la resta tothom veu que els bonapartistes de la ciutat obrera de Mülhausen no són més imitadors miserables d'aquestes societats constructores de la petita burgesia anglesa. Merament que aquells, malgrat l'ajut estatal concedit, exprimeixen més els llurs clients que les societats constructores. Les llurs condicions són en general menys liberals que les que s'hi donen de mitjana a Anglaterra, i mentre que a Anglaterra es compta sempre de cada pagament l'interès simple i el compost i després d'un mes d'avís això es retorna, els fabricants de Mülhausen s'embutxaquen l'interès simple i el compost i retornen tan sols allò pagat en dures monedes de cinc francs. I ningú no es meravellaria més d'aquesta diferència que el senyor Sax que ho té tot en el seu llibre sense saber-ho.

Per tant amb l'assistència mútua del treballador no hi ha tampoc res. Resta l'assistència estatal. Què ens pot oferir el senyor Sax en aquest sentit? Tres coses:

«Primerament, l'estat ha de procurar que en la seua legislació i administració es pose fi o remei a tot allò que de qualsevol manera agreuja la manca d'habitatges de les classes treballadores». (Pàgina 187) .

Per tant: revisió de la legislació de la construcció i liberalització del sector, per tal que construir siga més barat. Però a Anglaterra la legislació de la construcció s'ha reduït a un mínim, les obres són tan lliures com els ocells del cel, i encara existeix la manca d'habitatges. A més ara a Anglaterra es construeix tan barat que les cases trontollen quan passa un carro i diàriament n'hi ha que s'ensorren. Encara ahir, 25 d'octubre del 1872 s'ensorraren sis d'un sol colp a Manchester i sis treballadors resultaren greument ferits. Per tant tampoc no és cap remei.

«En segon lloc, el poder estatal ha d'impedir que en el seu individualisme limitat les persones reproduesquen els mals o en generen de nous».

Per tant: la inspecció sanitària i de construccions dels habitatges obrers, dotats de la capacitat de tancar habitatges perillosos per la salut i de contrucció precària, com s'esdevé a Anglaterra del 1857 ençà. Però com s'esdevingué? La primera llei del 1855 (Nuisances Removal Act) restà, com el propi senyor Sax concedeix, «lletra morta», com també la segona del 1858 (Local Government Act) (pàgina 197). Per contra el senyor Sax creu que la tercera, l'Artisans' Dwellings Act, que tan sols val per ciutats de més de 10.000 habitants, «segurament ofereix un testimoni favorable de l'alta visió del parlament britànic en les coses socials» (pàgina 199), mentre que aquesta afirmació tan sols ofereix de nou «un testimoni favorable» de la ignorància total del senyor Sax de les «coses» angleses. Que Anglaterra en general és més avançada que el continent «en coses socials», és evident; és la terra mare de la gran indústria moderna, en ella el sistema de producció capitalista s'ha desenvolupat de la forma més lliure i ampla, les seues conseqüència hi apareixen de forma més frapant a la llum del dia i per tant provoca també primer una reacció en la legislació. La millor mostra d'això és la legislació fabril. Si el senyor Sax creu, però, que una llei del parlament tan sols necessita obtindre força legal per tal d'introduir-se a la pràctica, s'erra poderosament. I això val més justament per la Local Government Act que per qualsevol llei del

parlament (amb l'excepció en tot cas de la Workshops' Act). La introducció d'aquesta llei es traspassà a les autoritats urbanes, que gairebé a tot Anglaterra es reconeixen com a punts centrals de tota mena de corrupció, favors familiars i jobbery (6). Els agents d'aquestes autoritats urbanes agraeixen la posició a tota mena de consideracions familiars, i o són incapaços o no tenen la intenció d'introduir aquestes lleis socials, mentre que justament a Anglaterra són els funcionaris públics encarregats de l'elaboració i la introducció de la legislació social es distingeixen habitualment per un sentit estricte del deure - per bé que ara en una mesura inferior a fa vint o trenta anys. En els consells municipals els propietaris d'habitatges insalubres i precaris són representats fortament gairebé sempre, directament o indirecta. L'elecció dels consells municipals segons petits districtes fa els electors dependents de petits interessos i influències locals; cap conseller municipal que vulga la reelecció gosaria votar per l'aplicació d'aquestes lleis en el seu districte electoral. Hom entén per tant amb quina aversió fou rebuda aquesta llei gairebé a tot arreu per les autoritats locals i que fins ara tan sols s'ha aplicat als casos més escandalosos - i fins i tot en aquests casos tan sols com a conseqüència d'una epidèmia ja esclatada, com l'any passat a Manchester i Salford amb l'epidèmia de verola. Les apel·lacions al ministre de l'interior han resultat efectives tan sols en aquesta mena de casos, ja que és principi de tot govern liberal d'Anglaterra de proposa lleis de reforma social tan sols quan s'han vist obligats a fer-ho i, si és possible, eviten d'aplicar les ja existents. La llei en qüestió, com moltes d'altres a Anglaterra, té tan sols la importància que en mans d'un govern dominat o pressionat pels obrers, que les aplicàs finalment en la realitat, seria una arma poderosa per obrir una bretxa en la situació social present.

«En tercer lloc» el poder estatal segons el senyor Sax «hauria d'utilitzar tots les mesures positives existents al seu abast per remedia la manca present d'habitatges en la mesura més profunda».

És a dir, ha d'erigir casernes, «edificis veritablement model» pels seus «càrrecs i servents subalterns» (però aquests no són pas treballadors!) i «atorgar crèdits a municipis, societats i també persones privades amb l'objectiu de millorar els habitatges de les classes treballadores» (pàgina 203), com es fa Anglaterra amb la Public Works Loan Act i com Louis Bonaparte ha fet a París i Mülhausen. Però la Public Works Loan Act existeix tan sols en el paper, el govern posa a disposició dels comissaris tan sols 50.000 lliures com a màxim, i per tant els mitjans per construir un màxim de 400 cottages, de forma que en 40 anys s'haurien construït 16.000 cottages o habitatges per un màxim de 80.000 caps - una gota en el mar! Fins i tot si assumim que després de vint anys els mitjans de la comissió s'haurien duplicat per les devolucions, s'haurien aconseguit en els darrers 20 anys habitatges per 40.000 caps addicionals, la qual cosa resta encara com una gota en el mar. I com que els cottages duren de mitjana tan sols 40 anys, després de 40 anys cada any s'han d'emprar les 50.000 o 100.000 lliures líquides en la substitució dels cottages degradats més antics. Això diu el senyor Sax, pàgina 203: el principi es realitza correctament a la pràctica i «també en una mesura il·limitada»! I amb aquesta confessió que l'estat, fins i tot a Anglaterra, «amb una mesura il·limitada», no ha assolit res de bo, el senyor Sax clou el seu llibre, però no sense abans lliurar una altra prèdica moral a totes les parts implicades.(7)

Que l'estat actual no pot ni vol auxiliar en la plaga de l'habitatge és d'una claredat meridiana. L'estat no és res més que el poder conjunt organitzat de les classes posseïdores, els terratinents i els capitalistes contra les classes explotades, els camperols

i els treballadors. Ço que no volen els capitalistes individuals (i aquests són els únics que entren en la qüestió, ja que en aquest cas també els terratinents participen principalment en qualitat de capitalistes), no ho vol tampoc el llur estat. Si per tant els capitalistes *individuals* deploren de fet la manca d'habitatges, però amb prou feines se'ls pot persuadir de pal·liar ni que siga superficialment les conseqüències més paoroses, llavors el capitalista *global*, l'estat, tampoc no farà gaire més. Com a màxima farà perquè la mesura de remei superficial que haja esdevingut habitual es duga a terme arreu uniformement. I ja hem vist que justament és aquest el cas.

Però hom podria adduir que a Alemanya la burgesia no domina encara així, que a Alemanya l'estat és en encara un poder en cert grau independent i que plana per damunt de la societat, que representa per això els interessos conjunts de la societat i no els d'una única classe. Un estat *així* pot certament fer ço que no pot un estat burgès; hom n'esperaria quelcom del tot diferent també en l'esfera social.

Aquest és el llenguatge dels reaccionaris. En realitat, però, també a Alemanya l'estat, tal com existeix, és el producte necessari de la base social damunt la qual ha crescut. A Prússia - i Prússia és ara el patró - existeix al costat d'una encara forta noblesa terrinent, una burgesia relativament jove i especialment força covarda, que fins ara no ha conquerit el domini polític directe, com a França, ni més o menys indirecte, com a Anglaterra. Al costat de totes dues classes existeix, però, un proletariat que augmenta ràpidament, que es desenvolupa intel·lectualment força i que diàriament s'organitza més i més. Trobam per tant al costat de les condicions de l'antiga monarquia absoluta, l'equilibri entre la noblesa agrària i la burgesia, la condició fonamental del bonapartisme modern, l'equilibri entre la burgesia i el proletariat. Tant a l'antiga monarquia absoluta, com en la bonapartista moderna, el poder governamental rau, però, en les mans d'una casta particular d'oficials i funcionaris, que a Prússia s'integra en part amb ella mateixa, en part amb la petita aristocràcia dels majorats, més rarament de la gran noblesa, i en una porció menor de la burgesia. La independència d'aquesta casta, que sembla fora i, per dir-ho així, per damunt de la societat, dona a l'estat l'aparença d'independència respecte de la societat.

La forma estatal, que s'ha desenvolupat a Prússia (i segons el seu exemple en la nova constitució imperial d'Alemanya) a partir d'aquestes situacions socials contradictòries amb una conseqüència necessària, és el pseudoconstitucionalisme; una forma que és tant la forma actual de dissolució de l'antiga monarquia absoluta, com la forma d'existència de la monarquia bonapartista. A Prússia el pseudoconstitucionalisme tan sols cobria i mitjançava entre el 1848 i el 1866 el lent desgast de la monarquia absoluta. D'ençà del 1866 i especialment d'ençà del 1870, però, la transformació de la situació social i per tant la dissolució de l'antic estat ha avançat davant els ulls de tothom i a un nivell colossalment creixent. El ràpid desenvolupament de la indústria i especialment els remolins bursaris han arrossegat totes les classes dirigents al brogit de l'especulació. La corrupció importada el 1870 de França s'ha desenvolupat enormement i amb una rapidesa inoïda. Strousberg und Péreire es treuen el barret l'un a l'altre. Ministres, generals, prínceps i comtes es fan en accions amb els jueus borsàtils més hàbils, i l'estat en reconeix la igualtat en baronitzar massivament els jueus bursaris. L'aristocràcia rural, des de fa temps industrial com a fabricant de sucre de remolatxa i confeccionadora d'aiguardent, ha deixat enrera de fa molt l'antiga època sòlida i ara inunda les llistes de directors de tota societat accionarial sòlida i no-sòlida. La burocràcia menysprea més i més els defectes de caixa com a únic mitjà de millora d'ingressos; gira l'esquena a

l'estat i fa caceres en els molt més lucratives posicions de l'administració d'empreses industrials; els qui encara segueixen en el càrrec segueix l'exemple dels superiors, especulen en accions o es permeten de «participar» en ferrocarrils, etc. Hom fins i tot assum amb raó que també els lloctinents posen les mans en moltes especulacions. En breu, la descomposició de tots els elements de l'antic estat, la transició de la monarquia absoluta en la bonapartista és en ple curs, i amb la propera gran crisi comercial i industrial no col·lapsarà únicament el present remolí, sinó també l'antic estat prussià». (8)

I aquest estat, els elements no-burgesos del qual s'aburgesen més de dia en dia, ha de resoldre «la qüestió social» o ni tan sols la qüestió de l'habitatge? Al contrari. En totes les qüestions econòmiques l'estat prussià cau més i més en mans de la burgesia; i si la legislació d'ençà del 1866 no s'ha adaptat encara més en l'esfera econòmica als interessos de la burgesia, qui en té la culpa? Principalment, la pròpia burgesia, primerament massa covarda per presentar enèrgicament les seues reivindicacions, i en segon lloc en resistir tota concessió fa que cada concessió supose alhora una nova arma en les mans del proletariat amenaçador. I si el poder estatal, és a dir Bismarck, intenta d'organitzar el seu propi cos proletari per tal d'aturar l'activitat política de la burgesia, això no és res més que la recepta necessària i coneguda del bonapartisme, que compromet l'estat davant del treballador en unes poques frases benintencionades i com a màxim en un mínim d'assistència estatal en societats de construcció a la Louis Bonaparte?

La millor prova d'allò que els obrers han d'esperar de l'estat prussià rau en la utilització dels milions francesos, que han donat un nou i breu ajornament a la independència de la maquinària estatal prussiana respecte de la societat. S'ha emprat ni tan sols un taler d'aquests milions a dur sota sostre les famílies obreres berlineses llençades al carrer? Al contrari. A mesura que progressava l'autumni, l'estat fins i tot va fer enderrocar el parell de miserables barraques que els hi servien de sostre improvisat a l'estiu. Els cinc milions es gasten prou ràpid en fortaleces, canons i soldats; i malgrat Wagner von Dummerwitz, malgrat les conferències de Stieber a Àustria, no s'usaran pels obrers alemanys ni la quantitat que s'empraren pels obrers francesos dels milions que Louis Bonaparte robà a França.

III

En realitat la burgesia té tan sols un mètode per resoldre a la seua manera la qüestió de l'habitatge - és a dir, de resoldre'l d'una forma que la solució de la qüestió la genere després de nou. Aquest mètode es diu: «*Hausmann*».

Entenc ací sota «*Hausmann*» no merament la manera específicament bonapartista del Hausmann parisenc, amb llargs, rectes i amplis carrers pel mig de barris obrers atapaïts i aixecar a totes dues bandes grans edificis de luxe, amb la intenció de, a més de l'objectiu estratègic de dificultar la lluita de barricades, desenvolupar un proletariat de la construcció específicament bonapartista i dependent del govern, a més de la transformació de la ciutat en una mera ciutat de luxe. Entenc sota «*Hausmann*» la pràctica generalitzada d'obrir bretxes en els districtes obrers, particularment en els situats en el centre de les nostres grans ciutats, per bé que sense entrar si això es fa per consideracions de sanitat pública i d'embelliment o per la demanda de grans locals de negocis situats cèntricament o per necessitats de transports, com vies fèrries, avingudes,

etc. El resultat en general és el mateix, per diferents que siguen els pretextos: els carrerons i els corredors més escandalosos desapareixen entre grans autolloances de la burgesia per aquest èxit inoït, però en sorgeixen de nou immediatament i sovint en el veïnat més proper.

A la «Lage der arbeitenden Klasse in England» vaig donar una descripció de Manchester, tal com era el 1843 i 1844. Des de llavors, amb l'entrada del ferrocarril al centre de la ciutat, amb l'obertura de nous carrers, amb l'erecció de grans edificis públics i privats, molts dels pitjors districtes que allà s'esmentaven, han millorat, i d'altres han sigut completament bandejats; per bé que encara uns quants - a banda del fet que la inspecció sanitària s'ha fet més estricta - continuen en la mateixa o pitjor situació urbanística de llavors. A més, gràcies a l'enorme extensió de la ciutat, la població de la qual ha augmentat des de llavors en més de la meitat, els districtes que llavors encara eren espaiosos i nets, són ara sobreconstruïts, i tan bruts i atapeïts de gent com eren llavors les parts més infames de la ciutat. Vet ací un exemple: en el meu llibre descrivia en la pàgina 80 i següents un grup de cases situades al fons de la vall del riu Medlock, que sota el nom de Petita Irlanda (Little Ireland) que ja constituïa de feia anys un dels racons més vergonyosos de Manchester. La Petita Irlanda ha desaparegut ja fa molt; en el seu lloc s'aixeca ara una estació de ferrocarril damunt d'un alt fonament; la burgesia imprimí l'afortunat i definitiu bandejament de la Petita Irlanda com un gran triomf. Ara hi hagué una forta inundació l'estiu passat, com s'esdevé en general amb els rius apresats de les nostres grans ciutats per causes fàcilment conegudes any rere any. Es trobà llavors que la Petita Irlanda no havia estat bandejada de cap manera, sinó merament traslladada de la banda sud de l'Oxford Road a la banda nord, i que encara hi havia florit. Sentim el «Manchester Weekly Times» del 20 de juliol del 1872, l'òrgan dels burgesos radicals de Manchester:

«La desgràcia que patiren els habitants del fons de la vall del Medlock dissabte passat s'espera que tindrà una bona conseqüència: que l'atenció pública es fixe en l'òbvia befa de totes les lleis d'higiene que s'ha tolerat durant tant de temps davant dels nassos dels nostres funcionaris municipals i del nostre comitè de sanitat municipal. Un punyent article de la nostra edició diària d'ahir, per bé que encara massa tou, revelava la situació lamentable d'alguns dels habitatges de Charles Street i Brook Street, a on arribaren les inundacions. Una investigació detallada dels barris esmentats en aquest article ens confirmen totes les afirmacions que n'hem fet, i declarar que aquests habitatges s'haurien d'haver tancat de fa temps o més aviat que mai no se'ls hauria d'haver tolerat com a habitatges humans. Squire's Court es compon de set o vuit cases d'habitatges en la cantonada de Charles Street i Brook Street, per on qualsevol vianant podria passar fins a l'extrem inferior de Brook Street, sota el pont del ferrocarril, de dia en dia, sense poder mai esbrinar que hi ha éssers humans que viuen sota els seus peus com en coves. El pati és amagat de la vista del públic, i tan sols és accessible pels qui es veuen obligats per la misèria a cercar un allotjament en aquest clos sepulcral. Fins i tot quan les aigües habitualment estagnants del Medlock, que són tancades entre dics, no arriben al nivell habitual, els terres d'aquests habitatges amb prou feines es troben a unes poques polsades de la superfície del riu: qualsevol pluja és capaç de fer-hi entrar aigua bruta i pudenta i omplir els habitatges amb gasos pestilents que cada inundació deixa com a record... Squire's Court es troba encara per sota del nivell que els cellers deshabitats de les cases de Brook Street... situades a vint peus per sota del carrer, i l'aigua empestada arrossegades per les pluges el diumenge arribà fins al sostre. Sabíem això i esperàvem trobar el lloc deshabitat o ocupat únicament pels funcionaris de la inspecció sanitària

dedicats a la neteja dels murs i a la desinfecció de les cases. Per comptes d'això vam veure un home, en l'habitatge d'un barber... dedicat a treure palades de brutícia en descomposició, que apilava a la cantonada en una carreta. El barber, el celler de la qual ja era més o menys netejat, ens envià encara a sota a una sèrie d'habitatge que ens declarà que, si sabés escriure, hauria escrit a la premsa per demanar que els tancassen. Així finalment arribarem a Squire's Court, on trobarem una irlandesa bufona i d'aspecte sa ocupada en el safareig. Ella i el seu home, un vigilant nocturn privat, hi havien viscut des de feia sis anys, i hi tenien una nombrosa família... A la casa de la qual tot just havien sortit, l'aigua havia arribat gairebé al sostre, les finestres s'havien trencat i el mobiliari s'havia fet malbé. L'habitant, ens va dir, havia sigut capaç de impedir que la pudor es fes intolerable rentant-la de dalt a baix cada dos mesos... A dins del pati, a on entrà el nostre interlocutor tot seguit, va trobar tres cases que donaven paret per paret amb les que hem descrit abans. Dues d'aquestes tres cases eren habitades. La pudor era tan espantosa que fins i tot l'home més sa hauria emmalaltit en un breu espai de temps... Aquest forat repugnant era habitat per una família de set, tot els quals havien dormit allà la nit de dijous (el primer dia que pujaren les aigües). O més aviat, no pas dormir, com la dona ens corregí immediatament, ja que ella i el seu marit havien vomitat contínuament la major part de la nit degut a la terrible pudor. El dissabte s'havien vist obligats a passar pel mig de l'aigua, que els arribava al pit, per treure la canalla. Era de l'opinió que el lloc no era adient ni per posar-hi porcs a viure, però com que el lloguer era baix - 1 1/2 xílings (15 groixen) setmanal - ho havia acceptat, ja que el seu home per una malaltia havia quedat fora de servei en els darrers temps. La impressió que aquest observador es va fer del pati i dels seus habitants, com si fossen en una tomba prematura, era d'una de profunda indefensió. Hem d'assenyalar, de passada, que, segons les nostres observacions, Squire's Court no és més que un exemple - potser un d'extrem - de molts altres llocs del veïnat l'existència dels quals el nostre comitè de sanitat no hauria de tolerar. Si el comitè permet que aquests llocs siguin habitats en el futur, llavors pren una responsabilitat la gravetat de la qual on discutirem més, i és la d'exposar tot l'entorn al perill d'epidèmies infeccioses».

Aquest és un exemple frapant de com la burgesia resol a la pràctica la qüestió de l'habitatge. Els llocs de cultiu de les epidèmies, els forats i tancats més infames on el sistema de producció capitalista confina els nostres treballadors nit rere nit no són abolits; simplement es *traslladen*! La mateixa necessitat econòmica que els genera en el primer lloc, els genera també en el segon. I mentre existesca el sistema de producció capitalista és una ximpleria esperar una solució aïllada de la qüestió de l'habitatge o de qualsevol altre qüestió social que afecte el destí dels treballadors. La solució rau en l'abolició del sistema de producció capitalista, en l'apropiació de tots els mitjans de vida i de treball per la pròpia classe treballadora

Tercera

secció

Afegit sobre Proudhon i la qüestió de l'habitatge

I

[En el n. 86 de «Volksstaat» A. Mülberger es dona a conèixer com l'autor dels articles que criticava en el n. 51 i següents. M'aclapara en la seua resposta amb tal sèrie de retrets, i alhora distorsiona a tal nivell tots els punts de vista que s'hi discuteixen que, a contracor, em veig obligat a respondre-li. Provaré de donar a la meua resposta, que a desgrat meu hauré de fer en gran mesura dins el camp de la polèmica personal que

m'imposa el propi Mülberger, un interès general en presentar una vegada més els punts principals si és possible més clarament que abans, fins i tot a risc que Mülberger em diga de nou que tot plegat no conté «res d'essencialment nou ni per ell ni pels altres lectors de 'Volksstaat'».

Mülberger deplora la forma i contingut de la meua crítica. Pel que fa a la forma tinc prou de respondre que llavors ni tan sols sabia qui havia escrit els articles en qüestió. Per tant no es pot parlar d'un «prejudici» personal contra l'autor; contra la solució de la qüestió de l'habitatge desenvolupada en els articles tinc certament un «prejudici» adquirit de fa temps amb Proudhon i la meua opinió és sòlida.

Sobre el «to» de la meua crítica no em barallaré amb l'amic Mülberger. Quan hom ha sigut durant tant de temps en el moviment, li creix una pell ben gruixuda contra els atacs, i per tant assum fàcilment el mateix en d'altres. Per tal de compensar Mülberger provaré aquesta vegada de dur el meu «to» al nivell adient a la sensibilitat de la seua epidermis.

Mülberger deplora amb particular amargor que l'anomene proudhonista, i sosté que no ho és. Naturalment l'he de creure, però aportaré la prova que els articles en qüestió - i me n'he d'ocupar exclusivament - no contenen res més que proudhonisme pur.

Però també he criticat Proudhon, segons Mülberger, «a la lleugera» i li he fet una greu injustícia:

«La doctrina del petit burgès Proudhon ha esdevingut entre nosaltres a Alemanya un dogma acceptat, que fins i tot proclamen molts sense haver-ne llegit una ratlla».

Quan lament que els treballadors de llengua romànica no haguessen tingut en vint anys cap altre nodriment intel·lectual que les obres de Proudhon, Mülberger em respon que, entre els obrers romànics, «els principis formulats per Proudhon constitueixen gairebé a tot arreu l'ànima motriu del moviment». He de negar-ho. Primer que tot, l'«ànima motriu» del moviment obrer no rau enlloc dels «principis» sinó en general en el desenvolupament de la gran indústria i en els seus efectes, l'acumulació i concentració de capital i del proletariat a l'altra banda. En segon lloc no és correcte que els «principis» anomenats proudhonians entre els romànics juguen el paper corresponent que els hi adscriu Mülberger; que els «principis de l'anarchie, de l'organisation des forces économiques, de la liquidation sociale, etc., hagen esdevingut els portadors reals del moviment revolucionari». Per no parlar d'Espanya i d'Itàlia, on el remei per tot proudhonià tan sols ha guanyat influència sota una més grollera mitjançant Bakunin, és un fet notori per qualsevol persona familiaritzada amb el moviment obrer internacional que a França els proudhonistes no constitueixen més que una secta poc nombrosa, mentre que les masses d'obriers francesos refusen tindre a veure res amb el pla de reforma social elaborat per Proudhon sota el títol de «liquidation sociale i organisation des forces économiques». Això ho ha mostrat, entre d'altres coses, la Comuna. Per bé que els proudhonistes hi eren fortament representats, no s'hi va fer el més mínim intent de liquidar l'antiga societat o d'organitzar les forces econòmiques segons les propostes de Proudhon. Al contrari. La Comuna té dret al més alt honor pel fet que en totes les seues mesures econòmiques l'«ànima motriu» no la constituïren principis de cap mena, sinó simples necessitats pràctiques. I per tant aquestes mesures - l'abolició del treball nocturn dels forns, la prohibició de multes monetàries en fàbriques, la confiscació de

fàbriques i tallers aturats i el llur lliurament a associacions obreres - no eren pas en l'esperit de Proudhon, sinó més aviat del socialisme científic alemany. L'única mesura social que els proudhonistes introduïren fou la de no prendre el Banc de França, i això fou en part responsable de la caiguda de la Comuna. Igualment quan els anomenats blanquistes feren l'intent de transformar-se de simples revolucionaris polítics en una fracció obrera socialista amb un programa definit - com feren els refugiats blanquistes de Londres en el llur manifest «Internationale et Révolution» - no proclamaren els «principis» del pla proudhonista de redempció social, sinó que adoptaren, i gairebé de forma literal, les visions del socialisme científic alemany de la necessitat de l'acció política del proletariat i de la seua dictadura com a transició a l'abolició de les classes i, amb elles, de l'estat - tal com ja s'expressaven en el «Manifest comunista» i des de llavors en innumbrables ocasions. I quan Mülberger conclou fins i tot, a partir de la desaprovació de Proudhon entre els alemanys, una mancança de comprensió del moviment romànic «fins a la Comuna de París», li hem de demanar que ens diga quina obra des del costat romànic ha entès d'una forma aproximadament tan correcta i haja descrit la Comuna tal com el «Comunicat del Consell General de la Internacional sobre la guerra civil a França», redactat per l'alemany Marx.

L'únic país on el moviment obrer és sota la influència directa dels «principis» proudhoniana és Bèlgica, i precisament el moviment belga va, com diria Hegel, «del no res a través del no res cap al no res».

Quan tinc per una desgràcia que els treballadors romànics, directament o indirecta, es nodrissen espiritualment durant vint anys tan sols de Proudhon, no em referesc a un domini profundament mític de la recepta de reforma de Proudhon - ço que Mülberger anomena «principis» - sinó al fet que la llur crítica econòmica de la societat existent era infectada de frases proudhonistes absolutament falses i que la llur acció política era entrebancada per la influència proudhonista. Si per tant són els «treballadors romànics proudhonitzats» o els alemanys, que en tot cas copsen infinitament millor el socialisme científic que els romànics el llur Proudhon, els qui «més estan en la revolució», ho podem saber si sabem primer què vol dir «estar en la revolució». Hom ha sentit parlar d'individus que «estan en la cristianitat, en la fe veritable, en la gràcia de déu», etc. Però «estar» en la revolució, en el moviment més violent? És llavors «la revolució» una religió dogmàtica, en la qual hom ha de creure?

A més Mülberger m'acusa d'haver afirmat, contra els mots textuais del seu treball, que havia declarat que la qüestió de l'habitatge era una qüestió exclusivament obrera.

Aquesta vegada Mülberger té raó. Se'm va passar per alt el fragment en qüestió. Se'm va passar irresponsablement ja que és un dels més característics de tota la tendència del seu tractament. Mülberger escriu realment amb clars mots:

«Com que se'ns ha fet tan sovint i tan extensament l'*absurda* acusació que seguim una *política de classe*, que cercam un *domini de classe* i d'altres de similars, volem insistir primerament i explícitament que la qüestió obrera no afecta de cap manera exclusivament el proletariat, sinó al *contrari* - interessa *d'una forma completament predominant als estaments mitjans pròpiament dits*, al petit empresariat, a la petita burgesia, a tota la burocràcia... la qüestió de l'habitatge és justament aquell punt de la reforma social que més que qualsevol altre mostra la *identitat interna absoluta dels interessos del proletariat* d'una banda i els de les *classes mitjanes pròpiament dites* de

la societat de l'altra. Les classes mitjanes pateixen tant, *i potser encara més* sota les cadenes opressores de l'habitatge de lloguer que el proletariat... Les classes mitjanes pròpiament dites de la societat s'enfronten avui a la qüestió de... o bé trobar la força... per participar en el procés de transformació de la societat en aliança amb el partit obrer ple de força juvenil i d'energia, *les conquestes de la qual les gaudiran per damunt de tots ells*».

L'amic Mülberger constata ací per tant això:

1. «Nosaltres» no seguim cap «política de classe» ni cercam cap «domini de classe». El Partit Obrer Socialdemòcrata, justament *perquè* és un *partit obrer*, segueix necessàriament una «política de classe», la política de la classe obrera. Com que tot partit polític s'estableix per conquerir el domini de l'estat, també el Partit Obrer Socialdemòcrata alemany cerca necessàriament el *seu* domini, el domini de la classe obrera, i per tant un «domini de classe», i a més *qualsevol* partit realment proletari, des dels cartistes anglesos en endavant, ha presentat una política de classe, l'organització del proletariat com a partit polític independent, com a primera condició, i la dictadura del proletariat com a objectiu immediat de la lluita. En declarar Mülberger que tot això és «absurd», es posa fora del moviment proletari i dins del socialisme petit-burgès.

2. La qüestió de l'habitatge té l'avantatge que no és una qüestió exclusivament obrera, sinó que la petita burgesia «hi és interessada d'una forma completament dominant», en la qual «les classes mitjanes pròpiament dites pateixen tant, o potser encara més» que el proletariat. Si qualsevol declara que la petita burgesia pateix, fins i tot en un únic aspecte, «més encara que el proletariat», llavors ben poc pot deplorar que hom li compte entre els socialistes petit-burgesos. Té Mülberger per tant cap raó d'insatisfacció quan dic:

«Són justament en patiments com aquests, que la classe obrera comparteix amb les altres classes, i particularment amb la petita burgesia, on el socialisme petit-burgès, al qual pertany també Proudhon, s'ocupa amb predilecció. I així no és gens casual que el nostre proudhonista alemany s'ocupe principalment de la qüestió de l'habitatge que, com hem vist, no és de cap manera una qüestió exclusivament obrera, per bé que la declare, contràriament, com una veritable qüestió exclusivament obrera».

3. Entre els interessos de les «classes mitjanes de la societat pròpiament dites» i els del proletariat existeix una «identitat interna absoluta», i no és el proletariat, sinó aquestes classes mitjanes pròpiament dites, les que «justament gaudiran per damunt de tots ells» de les «conquestes» del procés imminent de transformació de la societat.

Els treballadors faran per tant la imminent revolució social «justament per damunt de tot» en interès de la petita burgesia. I a més existeix una identitat interna absoluta dels interessos de la petita burgesia amb els del proletariat. Els interessos de la petita són internament idèntics amb els dels treballadors, de forma que els dels treballadors ho són amb els de la petita burgesia. El punt de mira petit-burgès és per tant igual de justificat en el moviment que el proletari. I l'afirmació d'aquesta igual justificació hom l'anomena socialisme petit-burgès.

Per això és també del tot conseqüent quan Mülberger en la pàgina 25 de la separata titlla la «petita empresa» de «autèntica *clau de volta* de la societat», «perquè segons la seua

pròpia característica reuneix els tres factors: treball - adquisició - possessió, perquè en la reunió d'aquests tres factors no posa cap mena d'obstacle a la capacitat de desenvolupament de l'individu»; i quan retreu a la indústria moderna especialment que anorree aquesta bressola d'humans normals i «faça d'una *classe* vigorosa, contínuament renovada, un *mund* inconscient d'humans, que no sap on adreçar la seua mirada angoixada». El petit burgès és per tant l'home patró de Mülberger i la petita empresa el sistema model de producció de Mülberger. L'havia difamat per tant quan el col·locava entre els socialistes petit-burgesos?

Com que Mülberger refusa tota responsabilitat per Proudhon, seria superflu discutir més com els plans de reforma de Proudhon cerquen transformar tots els membres de la societat en petits burgesos i petits pagesos. Igualment seria innecessari tractar de la pretesa identitat d'interessos de la petita burgesia amb els treballadors. Ço necessari ja es troba en el «Manifest comunista» (edició de Leipzig, p. 12 i 21).

El resultat de la nostra recerca és per tant que al costat del «mite del Proudhon petit-burgès» hi ha la realitat del Mülberger petit-burgès.

II

Arribam ara a un dels punts principals. Vaig acusar els articles de Mülberger de falsificar a la manera proudhoniana les relacions econòmiques en traduir-les en formes d'expressió jurídica. Com a exemple en triava la següent frase:

«La casa una vegada construïda serveix com a *títol legal etern* a una fracció determinada del treball social, encara que el valor real de la casa ja se li haja pagat al propietari en forma de lloger. Així s'esdevé que una casa que, per exemple, fou construïda fa 50 anys cobreix en aquest temps amb la renda del seu lloguer dues, tres, cinc, deu, etc., vegades el preu de cost original».

Mülberger protesta ara així:

«Aquesta constatació *simple i sòbria d'un fet* permet Engels de conduir-me a la sensació que havia d'haver explicat *com* la casa esdevé 'títol legal' - una qüestió que quedava del tot fora de l'abast de la meua tasca... Una cosa és una *descripció*, i una altra una *declaració*. Quan dic segons Proudhon que la vida econòmica de la societat s'hauria d'omplir amb un *ideal de justícia*, *descric* la societat actual com una on de fet no hi manca tot ideal de justícia, tret de l'*ideal de justícia de la revolució*, un fet que fins i tot Engels admetria».

Restam de moment en la casa ja construïda. La casa, llogada, comporta al seu constructor la renda del sòl, despeses de reparació i interès {16} del capital de construcció esmerçat, i en definitiva el benefici realitzat {17} en la forma de lloguer i, segons les circumstàncies, els pagaments del lloguer poden superar en dues, tres, cinc, deu vegades el preu de cost original. Això, amic Mülberger, és la «constatació simple i sòbria» del «fet», que és un d'econòmic; i si volem saber com «s'esdevé» que existesca, llavors hem de conduir la nostra recerca a l'esfera econòmica. Vegem per tant el fet de més a prop de forma que ni tan sols un infant el puga continuar a malentendre. La venda d'una mercaderia consisteix, com és sabut, en què el posseïdor es desfà del seu valor d'ús i es fa amb el seu valor d'intercanvi. Els valors d'ús de les mercaderies es

diferencien, entre d'altres coses, pels diferents períodes de temps que requereix el seu consum. Una barra de pa es consum en un dia, un parell de pantalons es desgasta en un any, una casa ho fa, si es vol, en cent anys. En mercaderies amb una durada de desgast més llarga apareix per tant la possibilitat de vendre'n el valor d'ús per peces, cada vegada per un temps determinat, és a dir de llogar-les. La venda a peces realitza per tant el valor d'intercanvi tan sols gradualment; per aquesta renúncia al repagament immediat del capital avançat i del benefici que se'n guanyaria el venedor és compensat amb un excés de preu, un interès, el nivell del qual el determinen les lleis de l'economia política, i no cap arbitrarisme. A la fi dels cent anys la casa és consumida, desgastada i inhabitable. Quan deduïm llavors dels pagaments globals de lloguer: 1. la renda del sòl juntament amb possibles augments esdevinguts durant el període, i 2. els costos de reparació esmerçats en l'interval, trobarem que la resta la integren de mitjana: 1. el capital originari de construcció de la casa, 2. el benefici, i 3. l'interès gradual del capital i del benefici {18}. Ara bé, és cert que al final d'aquest període el llogater ja no té cap casa, però tampoc el propietari. Aquest té tan sols el sòl (si és que li pertany) i els materials de construcció que s'hi troben, que ja no són, però, cap casa. I si la casa mentrestant «ha cobert cinc o deu vegades el preu originari de cost», veurem que això es deu únicament a un augment de la renda del sòl; això no és cap secret per ningú a llocs com Londres, on el propietari del sòl i el constructor de cases són majoritàriament dues persones diferents. Aquests augments colossals de renda tenen lloc en ciutats de ràpid creixement, però no en pobles rurals, on la renda del sòl per a construcció resta gairebé inalterada. És un fet notori que, a banda d'augment de la renda del sòl, els lloguers d'habitatges no produeixen de mitjana pel propietari de cases més que un 7% anual del capital esmerçat (inclòs el benefici), i d'això cal restar els costos de reparació, etc. En breu, el contracte de lloguer és una transacció de mercaderies del tot ordinària que no és, teòricament, d'interès superior o inferior per l'obrer que qualsevol altra transacció de mercaderies, amb l'excepció d'allò que tracta de la compra i venda de força de treball, mentre que a la pràctica s'hi enfronta com una del miler de formes d'ensarronament burgès, de les quals parlava en la [pàgina 4 de la separata](#), però que, com allà indicava, són sotmeses a una regulació econòmica.

Mülberger per contra veu el contracte de lloguer com una pura «arbitrarietat» (p. 19 de la separata) i quan li demostri el contrari es plany que li dic «coses que tristament ja sabia».

Amb totes les investigacions econòmiques sobre el lloguer de cases no arribam, però, a que l'abolició dels habitatges de lloguer es transformen en «un dels esforços més fructífers i magnífics que mai haja sorgit del ventre de l'ideal revolucionari». Per aconseguir-ho hem de substituir el simple fet de l'economia sòbria per una frase jurídica força més ideològica. «La casa serveix de títol legal etern» al lloguer de la casa - «*de forma que s'esdevé*», que el valor de la casa es pot pagar dues, tres, cinc, deu vegades més en lloguer. Per tal de descobrir com «s'esdevé» no ens ajuda gens ni mica el «títol legal»; i per això diria que Mülberger hauria estat capaç d'esbrinar *com s'esdevé* si primer hagués investigat com la casa esdevé un títol legal. Això ho descobrirem tan sols després d'haver examinat, com vaig fer jo, la natura *econòmica* del lloguer de cases, per comptes d'enfadar-me per l'expressió legal sota la qual la classe la dominant la sanciona. - Qui proposa passes econòmiques per l'abolició del lloguer de cases hauria de conèixer primer més del lloguer de cases que no pas únicament que és «el tribut que el llogater ha de pagar al dret etern del capital». A això Mülberger respon: «una cosa és una descripció, una altra és una declaració».

Hem transformat la casa per tant, per bé que de cap manera eternament, en un títol legal etern al lloguer de la casa. Trobam, i no se sap com «s'esdevé això», que aquest títol legal de la casa comporta en la forma de lloguer una multiplicació del valor. Amb la traducció al llenguatge jurídic, som feliçment tan allunyats de l'economia que no podem veure més que el fenomen que una casa es pot gradualment pagar en renda bruta de forma multiplicada. Com que pensam i parlam jurídicament, aplicam a aquest fenomen la mesura de la justícia, del dret i trobat que és una *injustícia*, que no es correspon amb «l'ideal de justícia de la revolució», siga quina siga aquesta cosa, i que el títol legal no és per tant bo. Trobam, a més, que el mateix val pel capital amb interès i per les parcel·les arrendades, i tenim ara l'excusa per separar aquestes classes de propietat de les altres i sotmetre-les a un tractament excepcional. Això consisteix en les demandes: 1. privar el propietari del dret de notificar, del dret a demanar el retorn de la seua propietat; 2. donar al llogater, deutor o arrendatari l'ús sense pagament de l'objecte que se'ls ha lliurat, però sense que els pertanye, i 3. pagar al propietari en taxes a llarg termini sense interès. I amb això hem esgotat els «principis» proudhonians en aquest aspecte. És la «liquidació social» de Proudhon.

Remarcam de passada. Que tot aquest pla de reforma hauria de beneficiar gairebé exclusivament al petit burgès i al petit pagès, ja que els *consolida* en la posició de petits burgesos i petits pagesos. La forma del «petit-burgès Proudhon», mítica segons Mülberger, rep ací sobtadament una existència històrica força tangible.

Mülberger continua:

«Quan dic segons Proudhon que la vida econòmica de la societat s'hauria d'omplir amb un *ideal de justícia*, descriu la societat actual com una on de fet no hi manca tot ideal de justícia, tret de l'*ideal de justícia de la revolució*, un fet que fins i tot Engels admetria».

Tristament queda fora del meu abast fer aquest favor a Mülberger. Mülberger demana que la societat s'omple d'un ideal de justícia, i ho anomena una descripció. Si un tribunal de justícia m'envia l'alguatzir amb un ordre de pagament d'un deute, llavors, segons Mülberger, no fa més que *descriure'm* com un home que no paga els seus deutes! Una cosa és una descripció, una altra una admonició. I justament ací rau la diferència essencial del socialisme científic alemany i Proudhon. Descrivim - i tota descripció real és, malgrat Mülberger, alhora una declaració de la qüestió - de relacions econòmiques tal com són i tal com s'han desenvolupat i aportam la prova, estrictament econòmica, que el llur desenvolupament és alhora el desenvolupament dels elements d'una revolució social: el desenvolupament - d'una banda, d'una classe, les condicions de la vida de la qual porten necessàriament a la revolució social, del proletariat - d'altra banda, de forces productives que en créixer fora de l'abast de la societat capitalista han de superar-lo necessàriament i oferir alhora els mitjans per abolir les diferències de classe d'una vegada per sempre en interès del progrés social. Proudhon demana per contra que la societat actual es transforme no d'acord amb les lleis del seu propi desenvolupament econòmic, sinó segons les prescripcions de la justícia (l'«*ideal de justícia*» no li pertany, sinó a Mülberger). Allà on nosaltres demostram, Proudhon *predica* i lamenta, i amb ell Mülberger.

Quina cosa és l'«ideal de justícia de la revolució» no puc en absolut esbrinar-ho. Proudhon certament fa de «*la revolució*» una mena de dea, la portadora i executora de la seua «justícia»; per llavors caure en l'error peculiar de barrejar la revolució burgesa

del 1789-1794 amb la futura revolució proletària. Això ho fa gairebé en totes les seues obres, particularment del 1848 ençà; com a exemple aportaré tan sols un: «Idée générale de la Révolution», ed. 1868, p. 39 & 40. Com que Mülberger refusa tota responsabilitat de Proudhon, em resta prohibit explicar l'«ideal de justícia de la revolució» a partir de Proudhon, i em mantindré en la foscor egípcia.

Diu encara Mülberger:

«Però ni Proudhon ni jo apel·lam a una 'justícia eterna' per tal d'explicar les actuals condicions injustes o ni tan sols esperam, com Engels m'imputa, la millora d'aquestes condicions amb una apel·lació a aquesta justícia».

Mülberger ha d'admetre que «Proudhon en general a Alemanya és poc més que desconegut». En tots els seus escrits Proudhon mesura totes les proposicions socials, jurídiques, polítiques {19}, religioses amb el patró de la «justícia», les condemna o reconeix segons si es conformen o no a allò que denomina «justícia». En les «Contradictions économiques» aquesta justícia s'anomena encara «justícia eterna», justice éternelle. Més tard no s'esmentarà l'eternitat, però la qüestió resta. Per exemple a: «De la Justice dans la Révolution et dans l'Église», edició 1858, de la qual és el següent fragment del text d'una prèdica sencera en tres llibres (llibre I, pàgina 42):

«Quin és el principi fonamental, el principi orgànic, regulador, sobirà de la societat, el principi que tot ho subordina, governa, protegeix, reprimeix, castiga, i que en cas de necessitat sotmet tots els elements rebels? És la religió, l'ideal, l'interès?... Aquest principi, segons la meua opinió, és la *justícia*. - Què és la justícia? *L'essència de la pròpia humanitat*. Què ha sigut des del començament del món? No res. - Què hauria de ser? Tot».

Una justícia que és la pròpia essència de la humanitat que és si no justícia *eterna*? Una justícia que és principi fonamental orgànic, regulador, sobirà de la societat, que fins ara malgrat això no ha estat res, però que hauria de ser-ho tot - què és això si no el patró on mesurar totes les coses humanes, si no el jutge decisor al qual apel·lar tots els casos de conflicte? I havia afirmat jo cap altra cosa que Proudhon recobreix la seua ignorància econòmica i a la seua indefensió en jutjar totes les condicions econòmiques no segons lleis econòmiques, sinó segons si es conformen o no a la seua concepció d'aquesta justícia eterna? I on es diferencien Mülberger i Proudhon, quan Proudhon demana que «totes les transaccions en la vida de la societat moderna... s'omplen d'un *ideal de justícia*, és a dir tinguen lloc segon les *demandes estrictes de la justícia*»? Que no sé llegir, o no sap Mülberger escriure?

Diu encara més Mülberger:

«Proudhon sap tan bé com Marx i Engels que la força motriu real de la societat humana són les relacions econòmiques, i no les jurídiques; sap també que les idees de justícia d'un poble són tan sols expressió, impressió i producte de relacions econòmiques, en particular de producció... El dret és per Proudhon en un mot un producte econòmic esdevingut històricament».

Si Proudhon ho sap (sóc disposat a deixar passar les expressions poc clares de Mülberger i assumir una bona voluntat de fet), si Proudhon ho sap «tan bé com Marx i

Engels», com podem llavors encara barallar-nos? Però la situació és un xic diferent en relació amb la ciència de Proudhon. Les relacions econòmiques d'una determinada societat es presenten en primer lloc com a *interessos*. Ara bé, Proudhon diu en el fragment abans citat amb mots confosos, que «el principi fonamental regulador, orgànic, sobirà de la societat, que ho subordina tot», no és l'*interès*, sinó la *justícia*. I ho repeteix en totes les seues obres en tots els fragments decisius. La qual cosa no impedeix Mülberger de continuar:

«... que la idea de justícia econòmica, tal com la desenvolupa més profundament Proudhon a 'La Guerre et la Paix', coincideix completament amb el pensament fonamental de Lassalle, expressat ja en el prefaci al 'System der erworbenen Rechte'».

«La Guerre et la Paix» és potser la més escolar de les moltes obres escolars de Proudhon, però no esperava que es posaria com a mitjà de demostració de la seua pretesa comprensió de la concepció materialista alemanya de la història, que explica tots els esdeveniments històrics i idees, tota la política, la filosofia, la religió, a partir de condicions vitals materials i econòmiques del període històric en qüestió. El llibre és tan poc materialista que ni tan sols pot erigir la seua construcció de la guerra, sense cridar en ajut del *creador*:

«Amb tot, el creador que triar per nosaltres aquesta forma de vida, tenia el seu objectiu» (llibre II, p. 100 de l'edició del 1869).

En quin coneixement històric es basa, es pot copsar en el fet que creu en l'existència històrica d'una edat d'or:

«Al començament quan la humanitat encara s'escampava feblement pel globus terraquí la natura cobria sense dificultats les seues necessitats. Era l'edat d'or, l'edat de l'abundància i de la pau». (ebenda, p. 102).

El seu punt de mira econòmic és el del malthusianisme més cras:

«Quan la producció es dobla, la població ho fa ben aviat» (p. 106).

En què consisteix doncs el materialisme del llibre? En el fet que sosté que la causa de la guerra sempre ha sigut i serà «el pauperisme» (per exemple, la pàgina 143). L'oncle Brásig era un materialista d'aquests quan en el seu discurs del 1848 llençà el gran mort: la causa de la gran misèria és la gran pauvrete.

El «System der erworbenen Rechte» de Lassalle no tan sols cau en totes les il·lusions dels juristes, sinó també en la dels antics hegelians. Lassalle declara explícitament en la p. VII, que també «en l'*economia* la concepció de dret adquirit és la font motriu de tot el desenvolupament posterior», i vol demostrar que «el dret és un organisme en desenvolupament *a partir d'ell mateix*» (i per tant no de les precondicions econòmiques) (p. XI), i per ell es tracta no de derivar el dret de les relacions econòmiques sinó «del concepte de voluntat de la qual la filosofia del dret és únicament desenvolupament i expressió» (p. XII). Què hi fa doncs aquest llibre? La diferència entre Proudhon i Lassalle és tan sols que Lassalle era un veritable jurista i un hegelianista, i que Proudhon en el dret i en la filosofia, com en totes les altres coses, era un pur diletant.

Que Proudhon, que notòriament es contradeia de forma contínua, ací i allà fa una declaració que sembla com si explicàs les idees a partir de fets, ho sé força bé. Similars declaracions no tenen, però, cap importància davant de la tendència bàsica del seu pensament, i quan tenen lloc ho fan d'una forma extremadament confusa i inherentment il·lògica.

En un cert estadi de desenvolupament, força originari, sorgeix la necessitat de coordinar sota una regulació els actes diàriament repetits de producció, distribució i intercanvi de productes, per garantir que l'individu se subordina a les condicions comunes de producció i intercanvi. Aquesta regulació, de primer costum, esdevé aviat llei. Amb la llei sorgeixen necessàriament òrgans als qui se'n confia el manteniment - el poder públic, l'estat. Amb el desenvolupament social posterior la llei constitueix una legislació més o menys exhaustiva. Com més complexa és aquesta legislació, més s'aliena la seua expressió de les condicions de vida econòmiques corrents de la societat. Apareix com un element independent, que no deriva la justificació de la seua existència de les relacions econòmiques sinó dels seus propis fonaments interns o, si ho preferiu, del «concepte de voluntat». Els humans obliden l'origen del llur dret a partir de les condicions de vida econòmiques, com han oblidat el seu propi origen a partir del regne animal. Amb el desplegament de la legislació en un tot desenvolupat i exhaustiu apareix la necessitat d'una nova divisió social del treball; es constitueix un estat de juristes professionals i amb ells apareix la ciència jurídica. Aquesta compara en el seu desenvolupament posterior els sistemes jurídics dels diferents pobles i de les diferents èpoques no com a expressió de les relacions econòmiques corresponents, sinó com un sistema que es fonamenta en ell mateix. La comparació suposa una comunitat: aquesta la troben els juristes en allò que hi ha de més o menys comú a tots aquestes sistemes jurídics i que coneixen com a *dret natural*. El patró amb el qual mesurar què és dret natural i què no, és, però, l'expressió més abstracta del propi dret: la *justícia*. Des d'ara en endavant, per tant, el desenvolupament del dret pels juristes i pels qui hi creuen mot per mot, ja no és més que la lluita per conformar les condicions humanes, en la mesura que s'expressen jurídicament, a l'ideal de justícia, la justícia *eterna*. I aquesta justícia és tan sols l'expressió més ideologitzada i celestial de les relacions econòmiques existents, de vegades des del costat conservador, de vegades des del costat revolucionari. La justícia de grecs i romans trobava l'esclavatge just: la justícia de la burgesia del 1789 demanava l'abolició del feudalisme, perquè era injust. Pels junkers prussians fins i tot el trist ordenament de districtes és una violació de la justícia eterna. La concepció de la justícia eterna varia per tant no tan sols amb l'època i el lloc, sinó fins i tot amb les persones, i pertany a aquelles coses de les quals Mülberger remarca correctament que «cadascú entén de forma diferent». Si bé en la vida quotidiana, en la simplicitat de les relacions, s'arriben a considerar expressions com just, injust, justícia, sentiment de justícia en coses socials sense malentesos, erigir-les en la investigació social sobre relacions econòmiques, com hem vist, condueixen una confusió irremeiable, de fet la mateixa que es crearia en la química actual si hom retingués formes d'expressió de la teoria del flogist. Encara pitjor és la confusió quan hom, com Proudhon, creu en aquest flogist social, la «justícia», o declara, com Mülberger, que la del flogist no és pas menys completament correcte que la de l'oxigen. (9)

III

Mülberger s'hi plany novament que anomene la seua declaració «emfàtica»,

«que no hi ha cap befa més paorosa en tota la civilització del nostre celebrat segle que el fet que en les grans ciutats un 90% i més de la població no tinga cap lloc que poder anomenar propi».

- una jeremiada reaccionària. Certament. Si Mülberger s'hagués limitat, com pretén, a descriure els «horrors del present», de ben segur que no hauria proferit cap mal mot «d'ell i dels seus modestos mots». Però fa quelcom del tot diferent. Descriu aquests «horrors» com a *efectes* del fet que els treballadors «no tenen cap lloc que poder anomenar propi». Tant si hom deplora «els horrors del present» per atribuir-los a l'abolició de la propietat de cases per part dels treballadors, o bé, com fan els junkers, a l'abolició del feudalisme i dels gremis - en tots dos casos no pot sorgir res més que una jeremiada reaccionària, un plany davant la indeturable i irremeiable necessitat històrica. La reacció rau justament en el fet que Mülberger vol restablir la propietat individual de cases pels treballadors - una qüestió que la història ha llençat de fa temps per la borda; i que no pot pensar en l'alliberament del treballador de cap altra manera que fent-lo de nou propietari de la seua casa.

I més:

«Dic de la forma més explícita: la lluita real tracta el sistema de producció capitalista, i tan sols *amb la seua transformació* es pot esperar una millora de les condicions d'habitatge. Engels no veu res d'això... jo pressupòs tota la solució de la qüestió social per tal de poder procedir a la dissolució de l'habitatge de lloguer».

Tristament no veig ni tan sols avui res de tot això. M'és impossible saber què té qualcú, el nom del qual desconec, en les silencioses cambres de la seua ment. Tan sols puc tindre presents els articles impresos de Mülberger. I com que trob encara avui que Mülberger (pàgines 15 i 16 de la separata) per poder procedir la dissolució de l'habitatge de lloguer no pressuposa res més que l'habitatge de lloguer. Tan sols en la pàgina 17 pren «la productivitat del capital per les banyes» - a la qual cosa ja hi tornarem. I fins i tot en la seua resposta ho fa constar quan diu:

«Es tractava més aviat de mostra com *a partir de les condicions existents* s'hi pot aconseguir una completa transformació en la qüestió de l'habitatge».

A partir de les condicions existents, i a partir de la transformació (hauria de dir-hi abolició) del sistema de producció capitalista, són coses certament del tot oposades.

No és cap meravella que Mülberger planye quan trob en els esforços filantròpics dels senyors Dollfus i d'altres fabricants per contribuir a cases pròpies pels treballadors, com l'única realització pràctica possible del seu projecte proudhonista. Si s'adonàs que el pla de Proudhon per la redempció social és una fantasia que resta en el terreny de la societat *burguesa*, evidentment no hi creuria. De la seua bona voluntat no he dubtat en cap cas. Però per què lloa doncs al doctor Reschauer per proposar al Consell Municipal de Viena la imitació dels projectes dollfusians?

Mülberger declara a més:

«En allò específic de l'antítesi entre la ciutat i el camp, pertany a la utopia voler abolir-la. Aquesta antítesi ha esdevingut natural o, per dir-ho més correctament, històrica... No

es tracta d'*abolir* aquestes antítesis sinó de trobar formes polítiques i socials, en les quals siguen *inòcues*, o, encara més, *fructíferes*. D'aquesta forma s'esperaria una igualtat pacífica, un balanç progressiu d'interessos».

Per tant l'abolició de l'antítesi entre el camp i la ciutat és una utopia, perquè aquesta antítesi ha esdevingut natural o, per dir-ho més correctament, històrica. Aplicam aquesta lògica a les altres antítesis de la societat moderna i vejam a on arribam. Per exemple

«En allò específic de l'antítesi entre» capitalistes i treballadors assalariats «pertany a la utopia voler abolir-la. Aquesta antítesi ha esdevingut natural o, per dir-ho més correctament, històrica. No es tracta d'*abolir* aquestes antítesis sinó de trobar formes polítiques i socials, en les quals siguen *inòcues*, o, encara més, *fructíferes*. D'aquesta forma s'esperaria una igualtat pacífica, un balanç progressiu d'interessos».

Amb això arribam de nou a Schulze-Delitzsch.

L'abolició de l'antítesi entre ciutat i camp no és ni més ni menys utopia que l'abolició de l'antítesi entre capitalistes i treballadors assalariats. De dia en dia esdevé més una reivindicació pràctica tant de la producció industrial com de l'agrícola. Ningú no ho ha reivindicat més fortament que Liebig en les seues obres sobre la química agrària, on la seua primera reivindicació és que els humans retornen al camp allò que hi han obtingut, i on demostra que tan sols l'existència de ciutats, particularment de grans ciutats, ho impedeix. Quan hom veu com ací en Londres únicament una quantitat de fems superior a la produïda en tot el regne de Saxònia es llença de dia en dia a la mar amb l'aplicació d'unes despeses inòides, i quines instal·lacions colossals calen per impedir que aquests fems enverinen tot Londres, la utopia de l'abolició de l'antítesi entre ciutat i camp rep un fonament pràctic meravellós. I fins i tot el relativament insignificant Berlin s'ha enfonsat des de fa si més no trenta anys en la seua pròpia brutícia. D'altra banda és una mera utopia que hom, com Proudhon, vulga capgirar l'actual societat burgesa i mantindre el pagès com a tal. Tan sols una distribució el més igualada possible de la població per tot el país, tan sols una vinculació estreta de la producció industrial amb l'agrícola, al costat de la necessària extensió dels mitjans de comunicació - tot suposant l'abolició del sistema de producció capitalista - seria capaç de salvar la població rural de l'aïllament i degradació en la qual ha vegetat de forma gairebé inalterada en els darrers mil·lennis. No és una utopia sostindre que l'alliberament dels humans de les cadenes forjades pel llur passat històric s'assolirà una vegada s'haja abolit l'antítesi entre ciutat i camp; la utopia sorgeix quan hom «a partir de les condicions existents» es dedica a prescriure la *fórmula* amb la qual es resoldrà qualsevol altra antítesi de la societat existents. I això fa Mülberger en adoptar la fórmula proudhoniana per resoldre la qüestió de l'habitatge.

Llavors Mülberger es queixa que l'he fet en certa mesura co-responsable de «les visions inòides de Proudhon sobre capital i interès», i diu:

«Supòs l'alteració de les relacions de producció *com a donada*, i la llei de transició que regula l'interès no té com a objectiu les relacions de producció sinó el tràfic social, les relacions de circulació... L'alteració de les relacions de producció o com l'escola alemanya diu més acuradament, l'abolició del sistema de producció capitalista, no deriva espontàniament, com Engels *em fa dir*, d'una llei de transició que aboleix l'interès, sinó de la *presa de possessió real del conjunt d'instruments de treball*, de

l'apropiació del conjunt de la indústria per part del poble treballador. Que aquest poble treballador s'adherisca més a la redempció o més a l'expropiació immediata no ens correspon ni a Engels ni a mi decidir-ho».

Em grat astorat els ulls. Llig l'article de Mülberger una vegada més des del començament fins a la fi per trobar el passatge on declara que la seua redempció de l'habitatge de lloguer presuposa abans «la presa de possessió real del conjunt d'instruments de treball, l'apropiació del conjunt de la indústria per part del poble treballador». No hi trobo el passatge. No existeix. De «presa de possessió real» no s'hi diu res de res. Però es diu això a la p. 17:

«Assumim ara que la productivitat del capital *es pren realment per les banyes*, com ha de passar tard o d'hora, per exemple *amb una llei de transició que fixe l'interès de tot capital a l'1%*, remarc que amb la tendència que fins i tot aquest percentatge s'apropi més i més a un punt zero... Com tots els altres productes cases i habitatges entre en l'àmbit d'aquesta llei... Veiem per tant que des d'aquesta banda la redempció de l'habitatge de lloguer *sorgeix necessàriament com a conseqüència de l'abolició de la productivitat del capital en general*».

S'hi diu per tant, contràriament al darrer gir de Mülberger i amb mots ben planers, que la productivitat del capital, expressió confusa sota la qual entén pretesament el sistema de producció capitalista, «es pren realment les banyes» mitjançant la llei d'abolició d'interès i que justament com a conseqüència d'aquesta llei la redempció de l'habitatge de lloguer *sorgeix necessàriament com a conseqüència de l'abolició de la productivitat del capital en general*. De cap manera, diu ara Mülberger. Aquesta llei de transició no té «per objecte les relacions de *producció* sinó les relacions de *circulació*». Em resta en aquesta completa contradicció, segons Goethe «tan misteriosa pels savis com pels folls», assumir que m'he de veure-les amb dos Mülberger del tot diferents, un dels quals es queixa amb raó de «fer-li dir» allò que ha imprès l'altre.

Que el poble treballador no ens demanarà ni a Mülberger ni a jo si la presa de possessió real «s'ha d'adherir més a la redempció a més a l'expropiació immediata», és segurament cert. Amb una alta probabilitat s'estimarà més no «adherir-se» a res. Però de la presa de possessió real del conjunt d'instruments de treball per part del poble treballador no s'hi diu res, tret de tan sols l'afirmació de Mülberger (p. 17), que «el contingut global de la solució de la qüestió de l'habitatge es dona en un mot, *redempció*». Si ara declara extremadament dubtosa aquesta redempció, quina és la raó per amoinar-nos inútilment tots dos i els lectors?

Per la resta s'ha de constatar que la «presa de possessió real» del conjunt d'instruments de treball, l'apropiació del conjunt de la indústria per part del poble treballador, és just el contrari de la redempció proudhonista. En la darrera el *treballador individual* esdevé propietari de l'habitatge, del mas, dels instruments de treball; en la primera el «poble treballador» resta propietari comú de cases, fàbriques i instruments de treball, i difícilment en permetria l'ús a individus o societats, si més no durant un període de transició, sense una compensació dels costos. Justament així com l'abolició de la propietat de la terra no és l'abolició de la renda de la terra, sinó el seu traspàs a la societat, tot i que d'una forma modificada. La presa de possessió real del conjunt d'instruments de treball per part del poble treballador no exclou per tant de cap manera el manteniment de relacions de lloguer.

En general no es tracta de la qüestió de si el proletariat, en arribar al poder, assum simplement per la força la possessió dels instruments de producció, matèries primeres i mitjans de vida, o bé en paga una compensació o redimeix la propietat mitjançant llargs pagaments a terminis. Respondre una qüestió així per endavant i per tots els casos suposaria voler fabricar una utopia, i això ho deix a uns altres.

IV

Tanta escriptura era necessària per obrir-nos camí en mig de les múltiples fugides i girs de Mülberger per arribar finalment a la pròpia qüestió, que Mülberger evita calculadament de tractar?

Que ha dit de positiu Mülberger en la seua exposició?

Primer, que «la diferència entre el preu de cost originari d'una casa, solar, etc., i el seu valor actual» pertanyen de dret a la societat. Aquesta diferència s'anomena en llenguatge econòmic renda del sòl. Proudhon vol en tot cas que se l'apropie la societat, com hom pot llegir a «Idée générale de la Révolution», edició del 1868, p. 219.

Segon, que la solució de la qüestió de l'habitatge consisteix en què cadascú siga el propietari, per comptes del llogater, del seu habitatge.

Tercer, que aquesta solució es realitza per l'aprovació d'una llei que transforma els pagaments de lloguer en pagaments del preu de compra de l'habitatges. - Aquests punts 2 i 3 es prenen tots dos de Proudhon, com qualsevol ho pot veure a «Idée générale de la Révolution», p. 199 i següents, i on s'arriba a trobar en la p. 203 un projecte de llei en qüestió ja redactat.

Quart, que la productivitat del capital es pren per les banyes mitjançant una llei de transició que redueix la taxa d'interès a un 1%, amb previsió de reducció posterior. Això també es pren de Proudhon, com es llegeix detingudament a «Idée générale», p. 182-186.

He citat en cadascun d'aquests punts el passatge de Proudhon on es troba l'original de la còpia de Mülberger, i ara em deman si tenia raó o no en anomenar proudhonista l'autor d'uns articles que contenien visions proudhonistes i res més que proudhonistes? I tot i així Mülberger no es lamenta més fortament de res que del fet que l'anomene així, perquè «trec uns *girs*, com s'hi fossen propis de Proudhon!» Al contrari. Els «*girs*» pertanyen tots a Mülberger, el *contingut* a Proudhon. I quan complement llavors els articles proudhonistes amb Proudhon, Mülberger deplora que li atribuesca les «visions inoïdes» de Proudhon!

Ara bé, què he oposat a aquest pla proudhonista?

Primer, que el traspàs de la renda del sòl a l'estat és equivalent a l'abolició de la renda del sòl individual.

Segon, que la redempció de l'habitatge de lloguer i el traspàs de la propietat de l'habitatge als anteriors llogaters no afecta gens el sistema de producció capitalista.

Tercer, que aquesta proposta en l'actual desenvolupament de la gran indústria i de les ciutats és tan absurda com reaccionària i que la reintroducció de la propietat individual de l'habitatge de cadascú seria un retrocés.

Quart, que la reducció obligatòria de l'interès del capital no amenaçaria de cap manera el sistema de producció capitalist {20} i que, contràriament, com demostren les lleis de l'usura és una proposta tan antiga com impossible.

Cinquè, que amb l'abolició de l'interès del capital no s'aboleix de cap manera el lloguer de cases.

Els punts 2 i 4 els ha admès ara Mülberger. Dels altres punts no n'afegeix cap mot. I amb tot són justament els punts que es tracten en el debat. Però la resposta de Mülberger no és cap refutació; evita atentament tot punt econòmic, perquè són els decisius; és un escrit de lament personal, res més. Així deplora que anticipi la seua promesa solució de les altres qüestions, per exemple els deutes estatals, els deutes privats, el crèdit, i diu: la solució seria en general la mateixa que en la qüestió de l'habitatge, l'abolició de l'interès, és a dir la transformació de pagament d'interessos en terminis de pagament del capital i que esdevindrien un crèdit lliure sense costos. Amb tot podria apostar avui que si aquests articles de Mülberger mai veuen la llum del món, el seu contingut essencial coincidirà amb l'«idée générale» de Proudhon: crèdit p. 182, deutes estatals, p. 186, deutes privats p. 196, de la mateixa forma que els dedicats a la qüestió de l'habitatge coincideixen amb els passatges citats d'aquest llibre.

En aquesta ocasió Mülberger m'instrueix que aquestes qüestions, com contribucions, deutes estatals, deutes privats, crèdit, a les quals s'afegeixen encara ara l'autonomia dels municipis, són de la màxima importància pels pagesos i per la propaganda en el camp. En gran mesura hi coincidesc; però 1. fins ara no s'ha dit res dels pagesos, i 2. les «solucions» proudhonianes de totes aquestes qüestions són tan econòmicament absurdes i tan essencialment burgeses com la seua solució de la qüestió de l'habitatge. Contra l'acusació de Mülberger que no reconec la necessitat d'atreure els pagesos al moviment, no cal que em defens. Però certament tinc per una follia recomanar als pagesos per aquest objectiu les dissertacions proudhonianes. A Alemanya existeix encara una propietat agrària força gran. Segons la teoria proudhoniana tot això s'hauria de repartir en petites explotacions agràries que, en l'actual situació de la ciència agrària i d'acord amb l'experiència feta amb les propietats minifundista de França i de l'Alemanya occidental, serien directament reaccionàries. Les grans propietats encara existents ens ofereixen més aviat una benvinguda oportunitat de poder practicar l'agricultura a gran escala, l'única forma de poder emprar tots els mitjans i màquines modernes, etc., mitjançant treballadors associats, i demostrant així als petits pagesos els avantatges de la gran empresa aixecada a través d'associacions. Els socialistes danesos, que en aquest sentit són ben per davant nostre, ho han vist des de fa temps.

Tampoc no em cal gens defensar-me perquè sembla que consider l'actual situació infame de l'habitatge dels treballadors com «una petitesa sense importància». Sóc, pel que sé, el primer que va descriure en llengua alemanya aquestes condicions en la forma desenvolupada clàssica com existeix a Alemanya: no ho vaig fer, com pensa Mülberger, perquè «atacava el meu sentit de justícia» - qui volgués transformar en llibre tots els fets que ataquen el seu sentit de justícia tindria un munt a fer -, sinó, com es llegeix en el prefaci del meu llibre, per aportar, a través de la descripció de les condicions socials

creades per la gran indústria moderna, una base real al socialisme alemany, que llavors tot just sorgia i es malbaratava en frases buides. Però no vull certament dedicar-me a la solució de l'anomenada *qüestió* de l'habitatge més amb els detalls de la solució de l'encara més important *qüestió de menjar*. Em satisfà si puc demostrar que la producció de la nostra societat moderna és suficient per aportar a tots els membres de la societat prou per menjar, i que hi ha prou cases disponibles com per oferir a les masses obreres existents un allotjament espaiós i sa. Especular com una societat futura regularia el repartiment del menjar i de l'habitatge conduiria directament a la *utopia*. Podem com a màxim des d'una comprensió de les condicions bàsiques del conjunt de sistemes de producció que hi ha hagut fins ara, que amb la caiguda de la producció capitalista certes formes d'apropiació de la societat actual esdevindrien impossible. Fins i tot les mesures de transició hauran de respectar en general les condicions momentàniament existents, ben diferents en països amb una petita propietat rural que en països amb grans latifundis, etc. A on s'arriba quan hom cerca per aquestes anomenades qüestions pràctiques, com la qüestió de l'habitatge, etc., solucions individuals, ens ho mostra millor que ningú el propi Mülberger, quan dedica 28 pàgines per explicar-nos que «el contingut global de la solució de la qüestió de l'habitatge es redueix a un mot: *redempció*», i que després, si hom el prem, comença a dir amb disgust que és realment molt dubtós si, arribats a a la qüestió de la presa real de les cases, «el poble treballador s'adherirà més a la redempció» o a qualsevol altra forma d'expropiació.

Mülberger sosté que hem d'ésser *pràctics*, que «davant de les condicions pràctiques reals» no hauríem d'«entrar-hi tan sols amb fórmules mortes i abstractes», que hauríem d'«anar més enllà del socialisme abstracte i *apropar-nos a les determinades condicions concretes de la societat*». Si Mülberger ho hagués fet, hauria fet un servei ben gran al moviment. La primera passa per apropar-se a les determinades condicions concretes de la societat consisteix justament en què hom les conegue, que homes les investigue d'acord amb les interrelacions econòmiques presents. I que hem trobat en Mülberger? Dues úniques frases, és a dir:

1. «Ço que és el treballador assalariat en relació cal capitalista, ho és el llogater en relació amb el propietari de la casa».

He demostrat en la pàg. 6 de la separat, que això és totalment fals, i Mülberger no hi ha afegit cap mot.

2. «El bou, però, que» (en la reforma social) «cal agafar per les banyes, és *la productivitat del capital*, com l'anomena l'escola liberal d'economia nacional, que *no existeix en realitat*, però que en *la seua existència aparent* serveix de coberta a totes les desigualtats que pesen damunt de la societat actual».

El bou que cal agafar per les banyes per tant «*no existeix en realitat*», i per tant no té tampoc cap «banya». El mal no és ell mateix, sinó la seua existència *aparent*. Malgrat això l'«anomenada productivitat» (del capital) «és la que aixeca cases i ciutats», l'existència de les quals no és més que «aparent». (p. 12). I un home que, malgrat «ésser també familiaritzat» amb el «Capital» de Marx, s'arrossega d'aquesta forma irremeiablement confosa quant a la relació del capital i del treball, emprén la tasca de mostrar als obrers alemanys un camí nou i millor, i es presenta com com el «constructor», que «té clar l'estructura arquitectònica de la societat futura, si més no a grans trets»?

Ningú no ha arribat més a prop «de les determinades relacions concretes de la societat» que Marx al «*Capital*». Ha emprat vint-i-cinc anys per investigar-les des de totes bandes, i el resultat de la seua crítica conté en general les llavors de les denominades solucions, en la mesura que és possible en l'actualitat. Amb això no en té prou l'amic Mühlberger. Tot això és socialisme abstracte, fórmules abstractes i mortes. Per comptes d'estudiar les «determinades relacions concretes de la societat», l'amic Mühlberger en té prou amb la lectura d'uns volums de Proudhon que, per bé que de fet no li ofereixen gairebé res de les determinades relacions concretes de la societat, li aporten contràriament força miracles determinadament concrets per tots els mals socials, i du aquest pla acabat de redempció social, el *sistema* proudhonià, als treballadors alemanys sota el pretext, que vol «dir adéu als *sistemes*», mentre jo «trii el camí invers»! Per tal de copsar això he d'assumir que sóc cec i que Mühlberger és sord, de forma que tota comprensió entre els dos és purament impossible.

Ja n'hi ha prou. Si aquesta polèmica si no serveix per res més, té en tot cas el valor d'haver oferit la demostració de com de poc tenen a veure amb la pràctica els anomenats socialistes «pràctics». Aquestes propostes pràctiques pel bandejament de tots els mals socials, aquestes panacees socials, són sempre i a tot arreu una fabricació de sectaris, que aparegueren en una època on el moviment proletari encara era en la infantesa. També Proudhon hi pertany. El desenvolupament del proletariat deixa de banda aviat aquestes robes infantils i genera en la pròpia classe obrera la idea que no hi ha res de menys pràctic que aquestes «solucions pràctiques», dissenyades prèviament i aplicables a tots els casos i que el socialisme pràctic consisteix més aviat en un coneixement correcte del sistema de producció capitalista des dels diferents aspectes. Una classe obrera segura d'aquest coneixement mai no dubtarà en cap cas contra quines institucions i de quina manera haurà de dirigir els seus atacs principals.

Notes d'Engels

(1) A Marx, «*Misère de la Philosophie etc.*» 10, Bruxelles et Paris, 1847. ≤

(2) Com aquesta solució de la qüestió de l'habitatge amb l'encadenament del treballador a la pròpia «llar» es fa espontàniament en les rodalies de les ciutats americanes grans o en creixement, es pot veure en el següent fragment d'una lletra d'Eleanor Marx-Aveling, Indianàpolis, 28 de novembre del 1886: «A Kansas City o més ben dit a prop, vam veure unes petites cabanes de fusta miserables, amb unes tres cambres cadascuna, i en llocs encara feréstecs; la terra costa 600 dòlars i amb prou feines dona per aixecar-hi la casa; aquesta costa 600 dòlars més, és a dir un total de 4.800 marcs per una petita miserable, a una hora lluny de la ciutat, en un desert fangós». Així els treballadors han de carregar difícils deutes hipotecaris per tal d'obtenir ni que siga cases com aquestes i esdevindre d'aquesta forma completament esclaus dels llurs patrons; es lliguen a la casa, no poden anar-se'n, i es veuen obligats a suportar qualsevol condició laboral que se'ls ofereisca. [Nota d'Engels a l'edició del 1887]. ≤

(3) I també aquesta finalment ha esdevingut una mera llar d'explotació obrera. Vegeu el «*Socialiste*» de París, de l'any 1886. [Nota d'Engels a l'edició del 1887]. ≤

(4) També en aquest sentit els capitalistes anglesos no tan sols fa temps que han complert els desitjos cordials del senyor Sax, sinó que ens han passat. El dilluns, 14 d'octubre del 1872, a Morpeth un tribunal havia de determinar una sol·licitud de 2.000 miners per incloure els llurs noms en les llistes electorals del parlament. Es veia que la major part d'aquests individus, segons el reglament de la mina on treballaven, no eren llogaters de les cases on habitaven, sinó que els hi concedien de viure-hi, i que els podien posar al carrer en qualsevol moment sense advertiment. (El posseïdor de la mina i el propietari de les cases eren naturalment una mateixa persona). El jutge decidí que aquests individus no eren llogaters sinó servents i que com a tal no podia justificar-ne la inclusió. («*Daily News*», 15 d'octubre del 1872). ≤

(5) Una petita aportació encara sobre la gestió especial de les unions de construcció de Londres. És sabut que la terra de gairebé tot Londres pertany a vora una dotzena d'aristòcrates, entre els més principals dels quals hi ha el duc de Westminster, el de Bedford, el de Portland, etc. Originàriament cedien solars individuals per 99 anys i en el termini d'aquest període entraven en possessió del sòl amb tot el que hi hagués. Llogaven ara les cases a terminis més breus, de 39 anys, etc., sota un anomenat repairing lease, que forçava el llogater de la casa a mantindre l'estat de la construcció. Tan aviat com el contracte s'havia fet, el senyor enviava el seu arquitecte i el supervisor (surveyor) de districte per inspeccionar la casa i fer-hi les reparacions necessàries. Són sovint força

considerables, des de la renovació de tota la façana, de la teulada, etc. El llogater diposita ara l'aportació del lloguer com a seguretat amb una unió de construcció i en rep els diners necessaris - fins a 1.000 lliures esterlines i més per lloguers anuals de 130-150 lliures - ja que el manteniment de la construcció és despesa seua. Aquestes unions de construcció han esdevingut un important intermediari en un sistema que té com a objectiu la renovació contínua i el manteniment de l'habitabilitat de les cases londinenques que pertanyen a la gran aristocràtica terratinent sense càrregues per ella i a costa del públic. I això seria una solució de la qüestió de l'habitatge pels treballadors! [Nota d'Engels a l'edició del 1887]. ≤=

(6) Jobbery vol dir l'ús d'un càrrec públic en avantatge privat pel posseïdor o la seua família. Quan, per exemple, el cap de la telegrafia estatal d'un país esdevé soci callat d'una fàbrica de paper, ofereix a aquesta fàbrica llenya dels seus boscos i llavors comandes de paper per les oficines de telègrafs, som davant d'un força petit però ben bufó job, en la mesura que demostra una comprensió completa dels principis de jobbery {21}; com altrament en Bismarck era evidentment previsible. ≤=

(7) Novetats en les lleis del parlament anglès, que atorguen a les autoritats urbanístiques de Londres el dret d'expropiació per l'obertura de nous carrers, tenen una certa consideració amb els treballadors que s'hi queden en l'aire com a conseqüència. S'hi ha inserit la provisió que els edificis que s'hi erigescuen de nou siguin adients per les classes de població que habitaven en el lloc. Hom construeix per tant casernes de lloguer de cinc i sis pisos per treballadors en els llocs menys valuosos per la construcció i així es cobreix el text de la llei. Com serviran realment a uns treballadors del tot desacostumats i en mig de les condicions de l'antic Londres on constitueixen unes construccions fora de lloc, queda per veure. En el millor dels casos, però, amb prou feines forniran nous habitatges per una quarta part dels treballadors que són actualment desnonats per les obres. [Nota d'Engels a l'edició del 1887]. ≤=

(8) Ço que manté també encara avui, 1886, l'estat prussià i la seua base és l'aliança dels grans terratinents i del capital industrial, segellada per les duanes proteccionistes, és únicament la por envers el proletariat que ha crescut enormement en nombre i en consciència de classe des del 1872. [Nota d'Engels a l'edició del 1887]. ≤=

(9) Abans de la descoberta de l'oxigen els químics explicaven la combustió dels cossos en l'aire atmosfèric mitjançant l'assumpció d'una substància ignia particular, el flogist, que escapava en la combustió. Com que trobaren que hi havia cossos de combustió simple que després de la combustió pesaven més que abans explicaven que el flogist tenia una massa negativa, de forma que un cos sense flogist pesava més que amb ell. D'aquesta manera s'atribuïren gradualment al flogist les propietats principals de l'oxigen, però tot a l'inrevés. La descoberta que la combustió consisteix en la combinació del cos combustible amb un altre, l'oxigen, i l'obtenció d'aquest oxigen posaren fi a aquesta assumpció - però tan sols després d'una llarga resistència dels antics químics. ≤=

Variants textuais

{1} A «Volksstaat» mancava «a París» ≤=

{2} A «Volksstaat»: el seu (per comptes de cert) ≤=

{3} A «Volksstaat» mancava: i finalment d'això... se n'extrau interès ≤=

{4} A «Volksstaat»: culturals ≤=

{5} A «Volksstaat» la frase acaba ací ≤=

{6} A «Volksstaat» manca la darrera frase ≤=

{7} A «Volksstaat»: benefici ≤=

{8} A «Volksstaat» manca «interès del capital» ≤=

{9} A «Volksstaat» manca «o interès» ≤=

{10} A «Volksstaat» la frase acaba ací ≤=

{11} A «Volksstaat» manquen les dues darreres frases ≤=

{12} A «Volksstaat» manca «o una crisi industrial general» ≤=

{13} A «Volksstaat» hi segueix «la possessió de terra... disminueix el nombre dels qui lluiten contra el domini de les classes posseïdores... ≤=

{14} A «Volksstaat»: I ara el vell A – no vull anomenar-lo pel nom, fa temps mort i soterrat! ≤=

{15} A «Volksstaat» manca «en particular» ≤=

{16} A «Volksstaat»: benefici \leq

{17} A «Volksstaat» manca:«exclusivament del benefici obtingut» \leq

{18} A «Volksstaat» manca «i benefici» \leq

{19} A «Volksstaat» hi segueix «circumstància, totes teòriques, filosòfiques» \leq

{20} A «Volksstaat»: producció \leq

{21} A «Volksstaat» la frase acaba ací \leq